

Random Schokland is het verenigingsorgaan van de *Vrienden van Schokland*, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Lelystad onder nr. 40059053.

BESTUUR VRIENDEN VAN SCHOKLAND

Voorzitter

H. Scholtmeijer; tel. 0527 620490

Secretaris

C. Hendrix-Mocking; tel. 0527 652771
Oud Emmeloorderweg 18, 8308 PK Nagele
E-mail: fam.hendrix@hetnet.nl

Penningmeester

D.E. Roemers; tel. 06 104 148 86

Ledenadministratie

T.V. Hersevoort; tel. 0527 613 740
Orionstraat 15, 8303 AT Emmeloord
E-mail: t.v.hersevoort@ziggo.nl

Overige leden

C.J. Bolle; B.J. Grotenhuis

Adviseur

H. Kloosterman; Museum Schokland,
tel. 0527 251396

REDACTIE RONDON SCHOKLAND

Redactie-adres

J.H. Hollestelle; tel. 038 3329944
Scheerling 199; 8265 GG Kampen
E-mail: redactie@VvS-Schokland.nl

Overige leden

G.W. Bulk; H. Scholtmeijer.

CONTACTPERSONEN

R. Rijs, *Stichting het Flevolandschap*
B. van Tilburg, *RCE Lelystad*
contactadres: *Nieuw Land Erfgoedcentrum*

CULTUURHISTORISCHE INFORMATIE

www.VvS-Schokland.nl
www.schokland.nl
www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl
www.flevolandbovenwater.nl
www.cultureelerfgoed.nl
www.flevolandschap.nl

CONTRIBUTIE

Volwassenen € 15,-; huisgenootleden € 5,-;
jeugdleden € 3,75.
ING-Bank 1179970 of Rabobank 346556813
t.n.v. Penningmeester VvS te Emmeloord.
Beëindiging lidmaatschap schriftelijk vóór
1 september van het lopende jaar.

In dit nummer:

► Vereniging

Beste *Vrienden* 2
Redactie

Lezingen seizoen 2012 - 2013 3
Kees Bolle

Cursussen *Vrienden van Schokland*
Seizoen 2013 - 2014 5
Berend Jan Grotenhuis en Hans Hollestelle

Het jaarlijks reisje: boottocht naar
het *Tapijtmuseum* in Genemuiden..... 8
Hans Hollestelle

Archeologie Festival 10
Nieuw Land Erfgoedcentrum

Kolderiek en knullig 11
Het nieuwe land door Eva Vriend
Harrie Scholtmeijer

Boekbespreking 15
Verhalen van Schokland. *De lotgevallen*
van een eilandbevolking door Bruno Klappe
Harrie Scholtmeijer

► Artikelen

Onderwijzers op het eiland Schokland
in de Franse tijd 17
Koos Spitse

Schokland: de visafslag op Emmeloord (1915).. 22
Aaldert Pol

Het jaar 1799..... 33
Klaas de Vries

zuidpunt (gedicht) 36
Floor Koedam

Huns away, dyke okay! (deel 3 uit 6) 37
Pieter Korver

ISSN 2214-2215

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de auteursrechten voor de illustraties en foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Artikelen voor het lentenummer dienen uiterlijk op 1 november 2013 bij de redactie binnen te zijn.

HERFST 2013

Beste Vrienden

Voor u ligt de najaarseditie van *Rondom Schokland*.

De cursussen gaan weer beginnen!

Er lopen meerdere cursussen in de Geologie waaronder ook een in de Paleontologie. Voor informatie en aanmelding voor een cursus Geologie, wil ik u verwijzen naar de rubriek op pagina 5 en 6 in deze editie.

De cursus Historie gaat in het seizoen 2013-2014 over de "Luchtoorlog boven Flevoland". Twee jaar geleden was er al een cursus over "Vliegtuigarcheologie". Deze cursus is eigenlijk een vervolg. Voor informatie over deze cursus wil ik u verwijzen naar pagina 7 van deze editie.

In de volgende editie start in een serie het verhaal van Navigator Bill Cottam uit Lancaster JA702 die op 30 januari 1944 neerstortte boven wat het dorp Marknesse moest gaan worden. Binnenkort 70 jaar geleden. Cottam en de radio-operator Paddy Coyne konden zich met hun parachute redden. De rest van de bemanning had geen schijn van kans en stortten met het vliegtuig neer vlak langs wat later de Oosterringweg zou worden. Ze werden door het verzet in de Noordoostpolder opgespoord en geholpen te ontsnappen. Het verhaal van de ontsnapping schreef Cottam in 2000 op. Het werd kortgeleden integraal uit het Engels vertaald. U leest het voor het eerst geheel in het Nederlands.

Veel leesplezier

Hans Hollestelle

Lezingen op donderdagavond en op zondagmiddag in het seizoen 2013-2014

Kees Bolle

In het komende lezingenseizoen van oktober 2013 tot en met april 2014 zal de vereniging Vrienden van Schokland niet alleen weer op de vertrouwde donderdagavonden (aanvang 20.00 uur) lezingen verzorgen in Museum Schokland, maar ook op een aantal zondagmiddagen (aanvang 15.00 uur). De lezingen op de donderdagavond zijn voor iedereen gratis toegankelijk. De lezingen op zondagmiddag zijn alleen voor leden gratis toegankelijk. Niet leden betalen de entree van het museum. U bent ook dit seizoen weer van harte welkom bij de lezingencyclus van de vereniging Vrienden van Schokland.

Hieronder een opsomming van de data voor de lezingen voor het seizoen 2013/2014.

Houd de persberichten in de regionale bladen in de gaten voor de invulling van de verschillende data. In de volgende editie van *Rondom Schokland* zal er meer bekend worden gemaakt over de lezingen.

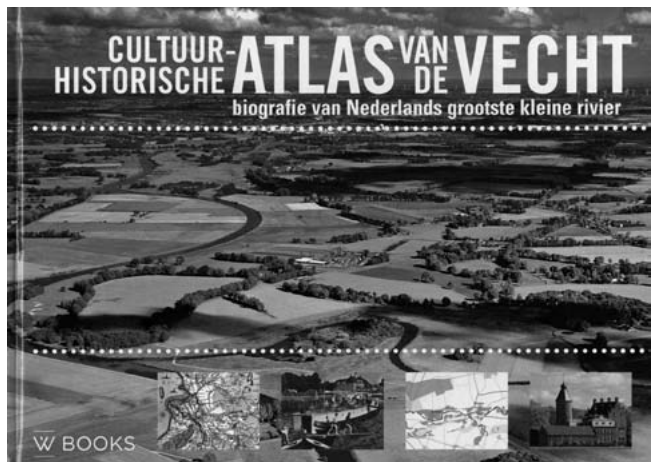
- Zondagmiddag 27 oktober 2013
- Donderdagavond 21 november 2013
- December geen lezing
- Zondagmiddag 26 januari 2014
- Donderdagavond 20 februari 2014: de heer A. Goutbeek over het Vechtdal.
- Zondagmiddag 2 maart 2014 óf zondagmiddag 30 maart 2014
- Donderdagavond 24 april 2014: Jaarvergadering.

Donderdagavond 20 februari 2014 om 20:00 uur

De ontwikkeling van de mens langs de Vecht

De heer Ab Goutbeek is geboren en getogen in het Vechtdal. Hij is

In september 2011 werd het eerste exemplaar van de Cultuurhistorische Atlas van de Vecht door Commissaris van de Koningin Ank Bijleveld-Schouten overhandigd aan Ab Goutbeek als vertegenwoordiger van Vechtdal-bewoners die in dit boek worden geportretteerd.

amateurarcheoloog en bestuurslid van de *historische kring Vechtdal* en heeft in vele artikelen en boeken zijn kennis over het Vechtdal voor een breed publiek ontsloten. De heer Goutbeek is een van de ontdekkers van de oude loop van de Vecht. De Vecht heeft ergens in het begin van de Middeleeuwen haar loop verlegd naar de huidige loop, maar zij liep vroeger zuidelijker.

Het landschap in Overijssel door de natuurelementen bijgeschaafd en later ingevuld door de planten en dieren wordt daarna door de mens als jacht- en woonplaats gebruikt. Ongeveer 8000 jaar v. Chr. zijn de eerste mensen het Vechtdal ingetrokken als jagers, levend van wat de natuur bood. In de winter terugtrekkend naar het zuiden met het wild mee, om dan in de zomer

weer de hoge kopjes langs de Vecht op te zoeken. Ongeveer 4000 jaar v. Chr. gaan ze een vaste woonplaats zoeken. Dan maken ze zich ten dele los van zomer en winter en trekken niet meer met de seizoenen mee. Dat betekent een veestapel opbouwen, akkers aanleggen en werken. Ook wordt er geleidelijk handel gedreven. Het brons leert men kennen (1500 v. Chr.) en het ijzer gaat men toepassen (600 v. Chr.) Het zijn de eerste boeren in de middeleeuwen die dan de buurschappen hebben gevormd met de essen en de weilanden. Uit enkele van deze buurschappen hebben zich langs de Vecht de dorpen en stadjes ontwikkeld die op hun beurt weer uitgroeiden tot de hedendaagse woonkernen.

###

Vechtdal.

Bron:

kennispuntoost.nl

Cursussen

Vrienden van Schokland

seizoen 2013-2014

C
U
R
S
U
S
S
E
N

In september starten weer de jaarlijkse cursussen die de vereniging Vrienden van Schokland organiseert. Er worden meerdere cursussen georganiseerd in de onderwerpen Geologie en een cursus Historie. De cursussen bestaan uit acht bijeenkomsten éénmaal in de maand op een zaterdag in Museum Schokland. Een cursus wordt doorgaans afgesloten met een dagexcursie.

De kosten voor een cursus bedragen € 50,-. U bent dan automatisch een jaar lang lid van de vereniging. Als u zich voor een cursus wilt aanmelden, neemt u contact op met de coördinator van de betreffende cursus (zie onderaan elk artikel)

CURSUSSEN GEOLOGIE, SEIZOEN 2013-2014

Cursusgroep Gesteente-herkenning

Het doel van de cursusgroep gesteenteherkenning is het opbouwen van algemene basiskennis van zwerfstenen. Uitgangspunt hierbij zijn de gesteenten zoals die in Nederland en het grensgebied gevonden kunnen worden. In de bijeenkomsten wordt aandacht besteed aan de gesteentevormende mineralen, het herkennen van de hoofdsoorten van de gesteenten, de indeling naar ontstaanswijze, de naamgeving, etc. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het cursusboek Gesteenteherkenning en wordt het determineren van zwerfstenen in theorie en praktijk geleerd. Elke bijeenkomst begint met een korte uitleg en vervolgens kunnen de deelnemers de opgedane kennis toepassen op

een selectie van de zwerfstenen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de gedetermineerde collectie gesteenten op de gesteentezolder. Ook kan door deelnemers meegenomen materiaal worden behandeld. Voor deze cursusgroep is enige kennis van gesteenten en algemene geologie gewenst. Ieder seizoen wordt afgesloten met een zoek excursie, waarna de vondsten worden gedetermineerd. Het afgelopen seizoen was de excursie naar de zandwinning in Emmerich, in Duitsland. De bijeenkomsten vinden plaats op zaterdag middag van 14.00 tot 16.30 uur. De cursusgroep is niet aan 1 seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd, het aantal deelnemers is maximaal 16 personen. De data van de 8 bijeenkomsten zijn 14 september, 12 oktober, 9 november, 14 december 2013, 4 januari, 1 februari, 1 maart en 29 maart 2014. Een excursie is gepland op 12 april

2014. Een extra datum is gepland op 26 april 2014.

Cursusleider: dhr. Henk Schriemer, zwerfsteenkundige.

Cursusgroep Gesteente-determinatie, cursus 1

De deelnemers aan de cursusgroep bestuderen met behulp van de microscoop per herkomstgebied in detail de voorkomende zwerfsteensoorten. Er wordt kennis opgedaan van alle typische kenmerken van de diverse gidsgesteenten. Voor determinatie wordt ook gebruik gemaakt van slijpplaatjes. Voor deze cursus is kennis van gesteenten, gesteenteherkenning en algemene geologie gewenst. De cursus vindt plaats op zaterdagochtend van 11.00 tot 13.00 uur. De cursusgroep is niet aan 1 seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd, het aantal deelnemers is maximaal 12 personen. De data van de 8 bijeenkomsten zijn 5 oktober, 2 november, 30 november, 21 december 2013, 11 januari, 8 februari, 8 maart en 5 april 2014. Op dit moment is deze cursus volgeboekt.

Cursusleider: dhr. Henk Scheerboom, zwerfsteenkundige.

Cursusgroep Gesteente-determinatie, cursus 2

De deelnemers aan de cursusgroep bestuderen met behulp van de loupe per herkomstgebied voorkomende zwerfsteensoorten. Er wordt kennis opgedaan van de typische kenmerken van de verschillende gidsgesteenten. Naast het benoemen van de zwerfsteen wordt aan de hand van percentages van een aantal gesteentevormende mineralen de gesteentesoort bepaald. Voor deze cursus is kennis van gesteenten, gesteenteherkenning en algemene geologie gewenst. Het afgelopen seizoen bestond de excursie uit het zoeken van zwerfstenen in Weerdinge in Drenthe. De cursus vindt

plaats op zaterdagmorgen van 10.45 tot 13.30 uur. De cursusgroep is niet aan 1 seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd, het aantal deelnemers is maximaal 18 personen.

De data van de 8 bijeenkomsten zijn 19 oktober, 16 november, 7 december, 28 december 2013, 18 januari, 22 februari, 22 maart en 19 april 2014. Een excursie is gepland op 3 mei 2014.

Cursusleider: mevr. Maaïke van Tooren, petroloog.

Cursusgroep Paleontologie (fossielen)

Door de deelnemers aan de cursusgroep wordt kennis opgedaan over paleontologie (fossielen), over overblijfselen van planten en dieren uit het verre verleden, zoals deze ook in de polder kunnen worden gevonden. Het doel is het leren herkennen van verschillende soorten fossielen. Per keer wordt, door een specialist op zijn gebied, uitleg gegeven over een bepaald onderwerp, aangevuld met een praktisch deel. Tijdens de cursus worden ook vragen en zelf meegenomen materiaal van de deelnemers behandeld. Voor deze cursus is enige kennis van fossielen en algemene geologie gewenst. De afsluitende excursie, van het afgelopen seizoen was naar de kalkgroeve in Rheine (D). De cursus vindt plaats op zaterdagmiddag van 14.00 tot 16.00 uur. De cursusgroep is niet aan 1 seizoen gebonden en kan doorlopend worden gevolgd, het aantal deelnemers is maximaal 20 personen. De data van de 8 bijeenkomsten zijn 19 oktober, 16 november, 7 december, 28 december 2013, 18 januari, 22 februari, 22 maart en 19 april 2014. Een excursie is gepland op 26 april 2014.

Cursusleider: Verschillende docenten, specialist op hun vakgebied.

*Paleontologie:
versteende dieren
(fossielen).
Hier een garnaal.
Bron: Larousse.fr*

De plaats van de cursussen is op de *Stenezolder* van het museum Schokland.

De kosten bedragen € 35,00 per cursus van acht bijeenkomsten, uitsluitend voor leden van de VvS. Dit is exclusief eventuele kosten voor de excursie en cursusmateriaal. Het lidmaatschap van de vereniging *Vrienden van Schokland* bedraagt €15,00 per jaar. Op de bijeenkomsten kan in de pauze koffie of thee worden gekocht.

Aanmelden voor een of meerdere cursussen kan telefonisch of per e-mail, onder opgave van adres en telefoonnummer, bij de:

Coördinator cursussen geologie:

Berend Jan Grotenhuis
Rapen-oord 14, 3991 XK, Houten
Telefoon 030 6372191
E-mail: b.grotenhuis@hetnet.nl

Cursus Historie over de Luchtoorlog boven Flevoland

Het onderwerp van de cursus Historie voor het seizoen 2013-2014 is de Luchtoorlog boven Flevoland. De cursus start op zaterdag 14 september met een lezing van Dick Breedijk over de Lancaster ED618 die in 1943 boven Doornspijk en wat nu Flevoland is, in de lucht ontplofte na een botsing met een Duitse nachtjager. Verder komt onder andere ook Thierry van den Berg vertellen over "Luchtfotografie in de Tweede Wereldoorlog".

Peter de Raaf komt vertellen over de "Engelse en Amerikaanse vliegvelden in Groot Brittannië" waarvandaan de bommenwerpers vertrokken naar Duitsland voor ze onverwacht boven Flevoland werden neergehaald.

De excursie aan het eind van deze cursus, zal gaan naar Fort Veldhuis bij Heemskerk (NH). Het is één van de 4 forten van de *Stelling van Amsterdam*

(UNESCO Werelderfgoed). Het is de thuisbasis van de *Aircraft Recovery Group* (www.arg-1940-1945.nl), een organisatie die door heel Nederland vliegtuigwrakken probeert te bergen. Het hele Fort Veldhuis staat vol met vliegtuigresten, vooral motorblokken. De cursus Historie zal worden gehouden van september 2013 tot en met mei 2014 op de *Stenezolder* van Museum Schokland. De cursus kost € 50,-, dit is inclusief 1 jaar lidmaatschap van de vereniging *Vrienden van Schokland* en u ontvangt 4 edities van ons tijdschrift *Rondom Schokland*.

De cursusdata zijn: 14 september, 12 oktober, 9 november, 14 december, 4 januari, 1 februari, 1 maart, 29 maart. De excursie zal gehouden worden op zaterdag 26 april 2014.

U kunt u opgeven voor de cursus Historie bij Hans Hollestelle. Scheerling 199, 8265 GG Kampen. Telefoon: 038 332 99 44 of hollestelle@xs4all.nl

###

Excursiedoel voor dit seizoen bij de cursus Historie is Fort Veldhuis bij Heemskerk (NH). Het is het thuis van de Aircraft Recovery Group.

*Herdenkingspaal zoals Project Ongeland (Lelystad) ze ook in de NOP wil plaatsen bij locaties waar in de Tweede Wereldoorlog vliegtuigen zijn neergestort.
Foto: John Dirven.*

Het jaarlijks reisje: boottocht naar het tapijt- museum in Genemuiden

Hans Hollestelle

Op zaterdag 8 juni jongstleden was het jaarlijkse reisje van de vereniging Vrienden van Schokland. Vanuit Blokzijl werd koers gezet naar Genemuiden voor een bezoek aan het Tapijtmuseum. Onderweg werd aan boord de lunch geserveerd. Aangekomen in Genemuiden werd de groep ontvangen in het Tapijtmuseum en door een groep deskundige gidsen rondgeleid. Hieronder volgt een foto-impressie van deze dag.

Boven: Oude ambachten zoals het met de hand vlechten van deurmatten blijven levend in het Tapijtmuseum.

Rechtsboven: uitleg over de verschillende materialen die er door de eeuwen heen werden toegepast in de traditionele mattenmakerij.

Rechts: een oud weefgetouw waarop kokosmatten konden worden geweven.

Onder: panoramafoto van de smakelijke lunch aan boord.

*Linksboven: De Kadoeler Keersluis.
Boven: Vanaf startpunt Blokzijl naar Vollenhove.
Geheel links: Er was een rookpluim aan de horizon van de zeer grote uitslaande brand bij Kloek Pallets aan de Eckertstraat in Kampen.
Links: de nieuwe verkeersbrug bij Vollenhove.
Linksonder: de haven van Genemuïden.
Onder: De Beukersluis op weg naar Blauwe Hand.*

ARCHEOLOGIE FESTIVAL.

Archeologie Festival

Nieuw Land Erfgoedcentrum

Op 6 oktober 2013 vindt aan de Lelystadse kust het Archeologie Festival plaats, een evenement waarin de archeologie van de provincie Flevoland op aantrekkelijke wijze aan een breed publiek wordt gepresenteerd. Ook een jonge provincie als Flevoland heeft een oude geschiedenis. Er zijn vondsten gedaan uit prehistorie en middeleeuwen, maar er zijn ook vliegtuigwrakken uit de tweede Wereldoorlog gevonden. En bij de herbouw van het VOC schip "Batavia" wordt experimentele archeologie bedreven. Bovendien is Flevoland het grootste scheepswrakkenkerkhof ter wereld.

Het Archeologie Festival is een samenwerkingsproject van de drie culturele instellingen aan de kust van Lelystad: Bataviawerf, Nieuw Land Erfgoedcentrum en RCE-Scheepsarcheologie.

Het **Archeologie Festival** staat bol van de activiteiten. Er is veel te bekijken, te weten en vooral te doen! Van zelf opgraven tot een praatje met een Romein. Van een oeroud skelet bekijken tot zelf een spijker smeden. Er is voor elk wat wils. Uit een uitgebreide activiteitenkalender kan ieder een keuze maken.

Zo kan jong en oud op een aantrekkelijke wijze kennis maken met de volle breedte van de archeologie in de jongste provincie van Nederland en van het **Archeologie Festival** een archeologisch feestje maken.

Kijk voor meer informatie op
www.bataviawerf.nl
of
www.nieuwlanderfgoed.nl.

###

Kolderiek en knullig

Over Eva Vriend's Het Nieuwe Land

Harrie Scholtmeijer

In de bestseller *Het nieuwe land* van Eva Vriend wordt in het hoofdstuk *Walhalla voor de wetenschap* stilgestaan bij het onderzoek dat door de *Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders* is gedaan. Op bladzijde 203 e.v. wordt daar specifiek aandacht aan besteed, en de toon waarmee wordt ingezet, belooft al niet veel goeds: *'Ach, zo zijn er zoveel onderzoeken opgestart', vertelt Henk Pruntel, wetenschappelijk medewerker van het Nieuw land Erfgoedcentrum. In de archieven van het centrum worden ook de dossiers van de stichting van Ter Veen bewaard. Pruntel wil ze me wel laten zien. Hij gaat me voor naar het archief en rolt twee kastwanden vol met allerlei dozen opzij: 'Moet je kijken wat ze in de polders allemaal verzameld hebben.'*

De onderzoeken zijn 'weinig baanbrekend' (p. 204) en leveren ook weinig op, 'behalve een paar knullig ogende schetsen' (p. 207). Eén onderzoek, beschreven op p. 204, moet het helemaal ontgelden in de beschrijving van Vriend:

In de archieven liggen tevens dozen vol met foto's van mannen, vrouwen en kinderen die 'oh' en 'ah' zeggen voor een fonetisch onderzoek, een studie naar de uitspraak van bepaalde klanken om te inventariseren hoe het dialect zich ontwikkelt. De kiekjes ogen kolderiek: bloedserius kijkende mensen, die ogenschijnlijk ingespannen hun lippen tuiten. De polderbewoners

werken kennelijk ook allemaal maar mee met de wetenschappers stel ik vast. Niemand vindt het vreemd, of ietwat idioot, om object te zijn in zulke onderzoeken.

In het fotokatern dat volgt op bladzijde 224 zijn dan zulke kolderieke kiekjes te zien, nota bene van Sicco Mansholt, minister en eurocommissaris van Landbouw. De opnames zijn gemaakt in 1945, en dat is het jaar waarin Mansholt gevraagd werd minister te worden. 'En nu zegt hij nog braaf 'aaah' in de camera' (p. 204).

De toon liegt er niet om: mensen die 'oh' en 'ah' zeggen (in werkelijkheid werden er nog wel meer klanken opgenomen), polderbewoners die ook allemaal maar meewerken, braaf, kolderiek, idioot. Zelfs Mansholt, die nota bene gevraagd werd om tot een kabinet toe te treden, had destijds niet het onderscheidingsvermogen om te zien wat Vriend nu wel ziet: dat het allemaal maar onzin was.

Maar was het echt allemaal onzin? Laten we om te beginnen aannemen dat een onderzoek naar de ontwikkeling van het dialect in de polders geen onzin is. Het kan voor de sprekers de nieuwsgierigheid naar de eigen taal bevredigen: waar komt deze vandaan, hoe ontwikkelt zij zich, wat is de eigen plaats te midden van andere variëteiten? Maar ook voor de taalkunde levert zo'n onderzoek interessante inzichten op: wat gebeurt er als een veelheid aan taalvariëteiten door een bijzondere situatie (bijvoor-

*Harrie Scholtmeijer schreef in 1987 het boek *Namen in de Noordoostpolder, waarna er nog 150 publicaties (boeken, artikelen) volgden, o.a. Het Nederlands van de IJsselmeerpolders en het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten. Sedert 2008 is hij voorzitter van de Vrienden van Schokland.**

Het boek Het nieuwe land (Het verhaal van een polder die perfect moest zijn) van Eva Vriend (1973) uitgebracht bij uitgeverij Balans. www.uitgeverijbalans.nl

beeld de inpoldering) bijeen wordt gebracht? Vriend schrijft dat 'de mensen zelf [de polderbewoners dus] van al die onderzoeken zouden moeten profiteren' (p. 205), maar dat is veel te beperkt gedacht: je kunt in de polders ook onderzoek verrichten dat waarde heeft buiten de eigenlijke poldersamenleving. Wetenschappelijk onderzoek, en zeker zuiver-wetenschappelijk onderzoek, gaat ook niet altijd om profiteren. De mens wil nu eenmaal weten: beschrijven en verklaren, erachter komen hoe iets werkt. Daarvoor verrichten we sinds mensenheugenis onderzoek. Een onderzoek naar de ontwikkeling van het dialect in de polders begint met wat je een *nulmeting* zou kunnen noemen: hoe was de oorspronkelijke toestand? In de jaren dertig werd de eerste polder uit het Zuiderzeeproject, de Wieringermeer, gekoloniseerd. We kunnen alleen maar bewondering

hebben voor de visionaire blik van de toenmalige wetenschap, die besloot zo snel mogelijk de taal van Wieringermeerbevolking vast te leggen. Niet omdat ze er zelf direct wat aan had, maar, in de woorden van een van de toenmalige onderzoeksverslagen: *Dit overzicht is dan ook samengesteld uitsluitend met het oog op de onderzoeken, die later in de Wieringermeer zullen worden ondernomen. Bij het overzien van de uitkomsten van die onderzoeken zal het nuttig zijn te kunnen teruggrijpen op de toestand, zoals die in den beginne was. In het algemeen was dit immers de beweegreden van de in de polders ondernomen onderzoeken en in het bijzonder van die op fonetisch en taalkundig gebied (Kaiser 1949:64).* Reeds bij de opzet van het onderzoek, in de jaren dertig, was die bedoeling van meet af aanwezig:

In ons geval kunnen wij volledige gegevens opteekenen betreffende het taalgebruik van de bewoners van thans. Na 50 jaar zullen wel niet wij zelf, maar dan toch onze opvolgers, die van onze eigen soort zullen zijn, lezen en begrijpen, wat wij neerschreven en kijken of het klopt. Zoo zal men achter de oorzaak der feiten komen (Kaiser 1936:3760).

Niet alleen visionair dus, maar ook onbaatzuchtig. Die onderzoeker van toen heeft latere onderzoekers aan geschikt vergelijkingsmateriaal willen helpen. De heldere toon waarop dat hier wordt uiteengezet staat in schril contrast met Vriend's beweringen dat de wetenschappers 'in het wilde weg aan het verzamelen' zijn (p. 203) of 'ook niet meer weten welke onderzoeksvragen ze met hun gretig verzamelde materiaal willen beantwoorden' (p. 205). Haar opmerking 'Hun enige leidraad is de

eugenetica' (p. 203) raakt eveneens kant noch wal.

De 'kolderieke kiekjes' waarover gesproken wordt, zijn overigens goed verklaarbaar als we nagaan hoe ver in de jaren dertig de fotografie was gevorderd ten opzichte van de fonografie. Er zijn toen wel geluidsopnamen gemaakt, op grammofoonplaten. Dat was destijds heel modern, want bij het onderzoek naar het dialect van Urk, in 1931, werden nog wasrollen gebruikt. Maar de grammofoonplaten van de jaren dertig zijn gemaakt met schellak, en laten zich niet meer afspelen zonder onherstelbare beschadigingen als gevolg. De foto's zijn veel robuuster, en kunnen zelfs in een boek uit 2012 moeiteloos worden gereproduceerd. En ze bevatten waardevolle informatie: in mijn huidige werk met doven ben ik telkens weer verbaasd hoeveel van het spraaksignaal getrainde waarnemers kunnen afleiden uit visuele informatie. In het taalgebruik van doven wordt dit spraakafzien genoemd, de gewone term hiervoor is liplezen. Het is, in de jaren dertig, een buitengewoon schrandere zet geweest, en niets kolderieks, om het spreken ook op deze manier vast te leggen.

De bedenker van dit alles was dr. Louise Kaiser, lector in fonetiek aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Haar grote betekenis voor de taalwetenschap wordt wel bewezen door het feit dat ook in een recent fonologisch werk nog enkele bladzijden aan haar worden gewijd (Kooij & Van Oostendorp 2003: 102-103). De auteurs stellen dat sommigen menen dat ze de kwaliteiten had om hoogleraar te worden, maar dat bepaalde heren dat tegenhielden. 'Het zal niet meegevallen zijn om als vrouw in de wetenschap te werken in de eerste helft van de twintigste eeuw', zo beginnen ze hun bijdrage

over Louise Kaiser. Voor sommigen is een vrouw in de wetenschap nog altijd iets dat buiten het denkkader ligt. Want wat schrijft Vriend op p. 205, kennelijk zonder zich een moment in de materie te hebben verdiept: 'Het gaat bij de wetenschappers net zo als bij de medewerkers van de rijksdienst: de *heren* geleerden staan amper stil bij de mensen zelf. (cursivering van mij). Louise Kaiser, die tegen alle verdrinking in zulk uitstekend werk verrichtte in de Wieringermeer, wordt hier compleet genegeerd.

In *Het nieuwe land* wordt lacherig gedaan over het wetenschappelijke werk van de *Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders*. Je gaat vanzelf 'oh' en 'ah' roepen van verbazing over zulk kolderiek en knullig gedoe. Maar de auteur wekt geen moment de indruk dat er door haar meer is onderzocht dan wat de opzijrollende kastwanden opleverden. Er wordt niet stilgestaan bij wat de onderzoekers zelf schreven, en als je de generaliserende beschrijving leest, vraag je je af of de auteur hun publicaties zelfs wel in handen heeft gehad. Zeker, het onderzoek heeft niet altijd opgeleverd wat men ervan verwachtte, maar dat diskwalificeert de opzet niet: dat is nu eenmaal aan fundamenteel onderzoek eigen. De

*Kamp Schokland in de Noordoostpolder.
Bron: geheugenvan-nederland.nl*

De kerkruiene op de Zuidpunt van Schokland, waar zich vroeger ook een begraafplaats bevond. In 1940 werden veel botten opgegraven om te worden onderzocht door de Universiteit van Amsterdam. Pas in 2003 werden de beenderen teruggebracht naar Schokland en herbegraven in de kerkruiene. Van vele afstammelingen van Schokkers liggen hier voorouders.

opzet was serieus, doordacht, visionair en onbaatzuchtig. De smalende, en soms lasterlijke wijze waarop in *Het nieuwe land* over dat onderzoek wordt gesproken, kan alleen maar als een boemerang op dat boek zelf terugslaan: knullig en kolderiek.

Bronnen

- Kaiser, L. (1936), *Het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders. Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 88, p. 3758-3761.
- Kaiser, L. (1949), *Phonotypologische beschrijving van de bevolking van de Wieringermeer II*.

- Articulatorische en acoustische beschrijving der klankleur*. Alphen aan den Rijn: Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders.
- Kooij, J.G & M. van Oostendorp (2003) *Fonologie. Uitmodiging tot de klankleur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vriend, E. (2012), *Het nieuwe land. Het verhaal van een polder die perfect moest zijn*. Amsterdam: Balans.

###

advertentie

**VERTROUWDE
NAAM,
NIEUW ADRES!**

PETER PRUMMEL
NOTARISKANTOOR

Boslaan 19 | 8302 AA Emmeloord | telefoon 0527-617447
www.notarisprummel.nl | info@notarisprummel.nl

Boekbespreking:

Verhalen van Schokland

De lotgevallen van een eilandbevolking

Bruno Klappe

In maart verscheen deze bundel met artikelen van Bruno Klappe, al ruim 25 jaar redacteur van Het Schokker Erf – Historie (er verschijnt ook een Schokker Erf – Nieuws), tijdschrift van onze zustervereniging de Schokkervereniging.

In zijn voorwoord schrijft Klappe hoe hij met zijn ouders op 14 september 1984 naar Schokland trok, voor de presentatie van de herdruk van P.J. Boumans *Het verlaten eiland*. De familie Klappe was niet de enige, in totaal kwamen er zo'n 300 mensen op de presentatie af, en dat deed vader Klappe (Ab Klappe, 1922-2004) samen met Henk Toeter (1928-1994) besluiten de *Schokkervereniging* op te richten: een 'vereniging voor mensen met interesse in Schokland' (p. 7). Of Klappe en Toeter niet op de hoogte waren van het feit dat er al zo'n vereniging bestond, of dat ze zich er om wat voor reden ook niet thuis voelden, doet niet ter zake: sinds 5 oktober 1985 is er naast de vereniging *Vrienden van Schokland* (die toen nog niet zo heetten) ook een *Schokkervereniging*. Die vereniging kreeg ook een eigen tijdschrift, Bruno Klappe werd in 1987 redacteur, en schreef met grote regelmaat bijdragen voor dat tijdschrift.

Een groot aantal van die bijdragen is, al dan niet omgewerkt, aangevuld en/of uitgebreid, opgenomen in deze bundel *Verhalen van Schokland*. Dat zijn dus niet, zoals men misschien verwachten

zou, alleen (volks)verhalen: er zit bijvoorbeeld ook een bijdrage in over Schokkers die in de Kamper burgerboeken voorkomen. En ze zijn ook niet zozeer van Schokland, als wel over Schokland, of over de Schokkers. Zelfs het verhaal 'Diefstal te Blokzijl' gaat over inwoners van Schokland, die die diefstal gepleegd hebben. Ook in de bijdrage 'Verging Nagele

Verhalen van Schokland telt 245 bladzijden en is voor € 22,50 te koop bij www.eigenboekuitgeven.com.

Uitgeverij Eigenboekuitgeven.com. ISBN 9789491439179

in 1308?’ komen Schokker vissers voor, maar wel in een bescheiden rol. Hierin worden verder wel enkele echte volksverhalen opgevoerd, maar het geheel is gerelateerd aan een duidelijke onderzoeksvraag, naar het einde van (het eiland) Nagele. De meeste andere artikelen kennen zo’n onderzoeksvraag niet. Meestal is het een verslag van wat de auteur tegengekomen is bij zijn bezoeken aan de archieven. Dat levert boeiende lectuur op, ook omdat Klappe het droge archiefmateriaal op aansprekende wijze weet om te zetten (en dan is de term verhalen toch wel op z’n plaats). Al met al levert dat toch een aardig doorkijkje op in het wel en wee van een eilandbevolking, Klappes voorzaten, en daar was het Klappe en de *Schokkervereniging* ook om te doen. Boeken die in eigen beheer worden uitgegeven hebben of hadden nogal eens de kwaal dat de redactionele afwerking of de vormgeving ondermaats was, waardoor het in feite niet meer was dan een vermenigvuldiging van wat de schrijver aan tekst aangeleverd had. Daar heeft dit boek geen last van. Taal- en spelfouten ben ik niet tegengekomen, en het boek is rijk geïllustreerd, met afbeeldingen die goed zijn overgekomen. De talrijke noten zijn achterin opgenomen. Wat ik miste, is een verantwoording van de jaargang en het nummer van *Het Schokker Erf* waarin het artikel oorspronkelijk is verschenen. Bij een heruitgave van eerder verschenen werk is dat niet ongebruikelijk, en zeker wanneer er wijzigingen zijn opgetreden is het goed te weten waar het oorspronkelijke werk stond. Dat kan dan ook bij verwijzingen gebruikt worden. Evenmin heb ik een

zekere systematiek in de ordening van de verhalen kunnen aantreffen. Dat doet vermoeden dat de verhalen in volgorde van verschijning zijn afgedrukt, maar met dit boek alleen is dat niet te controleren. Soms lijkt er wel een zekere thematiek; zo wordt het al genoemde verhaal over de ondergang van Nagele gevolgd door een opsomming van de grootste stormen die de Zuiderzee teisterden. Ook bij de bijdragen ‘De voornamen van de Schokkers’ en ‘Het register van naamsaanneming uit 1811’ lijkt er wel iets van een ordening, maar dat kan ook gekomen zijn omdat het ene onderzoek het andere uitlokte. Als je de frequentie van de voornamen weet, wil je ook wel uitzoeken hoe het met de achternamen zit. Qua thematiek had ook ‘Schokkers in de Kamper burgerboeken’ en ‘Een vreemde naamsverwisseling’ hier mooi bij aangesloten, maar die staan elders in de bundel. Een gebrek aan systematiek in de ordening had overigens ondervangen kunnen worden door een trefwoordenregister (dan had je onder ‘namen’ alles gevonden), maar juist dat ontbreekt helaas. Verder is het boek een aanrader, zeker voor de *Vrienden van Schokland*, die twee tijdschriften over Schokland wel wat veel van het goede vinden, en dus nooit de artikelen van Klappe in *Het Schokker Erf* hebben kunnen lezen. Blijft de vraag of er in 1985 niet een grote versnippering van aandacht, tijd en energie met betrekking tot Schokland heeft plaatsgevonden. De artikelen hadden in *De Vriendenkring* (zo heette ons blad toen) zeker niet misstaan.

###

HOOFDARTIKELEN

Onderwijzers op het eiland Schokland in de Franse tijd

Koos Spitse (deel 4 uit 6)

Hieronder het 4e deel uit een serie van zes artikelen over onderwijzers die in de Franse tijd op Ens en Emmeloord hebben gewerkt. Dit is het eerste van drie artikelen over onderwijzers op Emmeloord in de Franse tijd (1795-1813). Voorgaande artikelen handelden over onderwijzers op Ens.

JAN DE WIT (1753-1796)

Persoonlijke omstandigheden

Emmeloorders, althans een deel van hen, begroetten de omwenteling van 1795 positiever dan op Ens het geval was.¹ Dat gold niet voor Jan de Wit. Hij werd in 1753 onderwijzer op Emmeloord. Met Trijntje van de Reijn kreeg hij zeven kinderen, van wie de jongste, Johannes, ook onderwijzer

op Emmeloord is geworden. Na zijn pensionering vertrok Jan, inmiddels weduwnaar, naar Urk waar hij in 1818 overleed.² Hij was zeer bij de gereformeerde kerk betrokken. Het schoolmeestershuis op het vrijwel homogeen katholieke Emmeloord

J. Spitse (1938-2012) was orthopedagoog en psychotherapeut. Na zijn pensionering in 2000 ontwikkelde hij zijn belangstelling voor regionale geschiedenis en kerkgeschiedenis verder. Hij publiceerde, naast artikelen in Het Schokker Erf en Kondschap, Fabrieken op Schokland. Katoenweverij van 1838 tot 1857 (2007), Joannes Bosch (1794-1842). Van boerenzoon te Raalte tot priester op Schokland (2010) en Altijd aan het reizen, Brieven van een mormoonse emigrant naar Noord-Amerika, 1877-1913 (2011).

¹ Zie: J. Spitse, *Revolutie in afgelegenheid* (Zutphen, 2013).

² E. van der Waag-Conijn, 'Uit de annalen van een Schokker onderwijzersfamilie', *Het Schokker Erf* 12 (september 1989) 34-37.

Een arrestatie in
de Franse Tijd
(1795-1813)

Bron: geheugenvan-nederland.nl

functioneerde als een buitenpost van de op Ens zetelende kerkenraad.³ Hij behoorde met zijn vader, zoon, schoonvader en een oom tot een echte onderwijzersfamilie. Zijn dochter Katharina was getrouwd met de onderwijzer van Ens Willem Steenbeek. Hij was bedreven in het schoonschrijven⁴ in een tijd, dat die kunst nog niet in verval was geraakt.⁵ Hiervan is een voorbeeld bewaard gebleven.⁶

De Wits traktement bedroeg toen hij in 1753 op twintigjarige leeftijd begon 300 gulden per jaar⁷ en was in 1792 opgelopen tot 365 gulden.⁸ Hij ontving geen schoolgeld, hoewel ouder-bijdragen algemeen gebruikelijk waren.⁹ In 1793 besloten Gecommitteerde Raden hem te belonen voor het uitbetalen van arbeidslonen en

- 3 Bruno Klappe, Pastoors, predikanten en vuurstokers van het eiland Schokland (Urk, 1993) 96-98.
- 4 Gerrit van Hezel en Aaldert Pol, Schokland en omgeving, 92.
- 5 L.W. de Bree, 'Geloof in de letterkast', 37.
- 6 Een Hertelijk Nieuw-Jaars Wensch, Het Schokker Erf 64 (januari 2007) 4.
- 7 GAK X Archieven kerkgenootschappen, VI Hervormde kerk, Inv 1.
- 8 Nationaal Archief, T 3.02.02, Inv 322.
- 9 L.W. de Bree, 'Geloof in de letterkast', 50.

het voeren van administratie voor de dorpsregering. Dit leverde 25 gulden op.¹⁰ Inclusief die bijslag ontving hij in de jaren 1793 en 1794 dus een beloning van 390 gulden. Ook ontving hij van het dorpsbestuur nog geld voor het klokkluiden waarmee vermoedelijk het bedienen van de mistbel ten behoeve van de scheepvaart werd bedoeld.¹¹ Betaling als voorzanger en koster zat er voor hem op het katholieke Emmeloord niet in.

Politieke houding

Na de omwenteling van 1795 kwam Jan de Wit in problemen. De municipaliteit van Emmeloord verzocht in een rekest, dat op 27 april 1796 werd behandeld, het Provinciaal Comité van Holland om "*het ontslag van hunne schoolmeester Jan de Wit van zijnen voornoemde post zo om zijne verschillende lichaams gebreken, hooge ouderdom als sterke verknogtheid aan de zogenaamde oude Constitutie, al[s] weijnige Eerbied, welke hij de Plaatselijke Regeering toedraagt op alle zodanige voorwaarden als dit Comité zal goedvinden. Dat als dan met die post mogt worden begunstigd [de] vaderlandslievende en kundige Burger Hendrik Mommendé*".¹²

Nadat het Comité had vastgesteld dat de vroegere Gecommitteerde Raden te Hoorn de Emmeloordse onderwijzer altijd benoemden en dat hij werd betaald uit 's lands kas, besloot het Comité de municipaliteit toe te staan hem te ontslaan en Hendrik Mommendé in zijn plaats te benoemen.¹³ De Wit moest jaarlijks een getuigenschrift van stil en goed gedrag, getekend door de plaatselijke regering,

10 Nationaal Archief, T 3.02.02, Inv 322.

11 GAK, IX Archieven Schokland, Inv 96.

12 Nationaal Archief, T 2.02.02, Inv 322, resolutie 27 april 1796.

13 Ibidem.

kunnen overleggen. Onder handhaving van die voorwaarde kreeg hij in 1796 toestemming om op Urk te gaan wonen.¹⁴

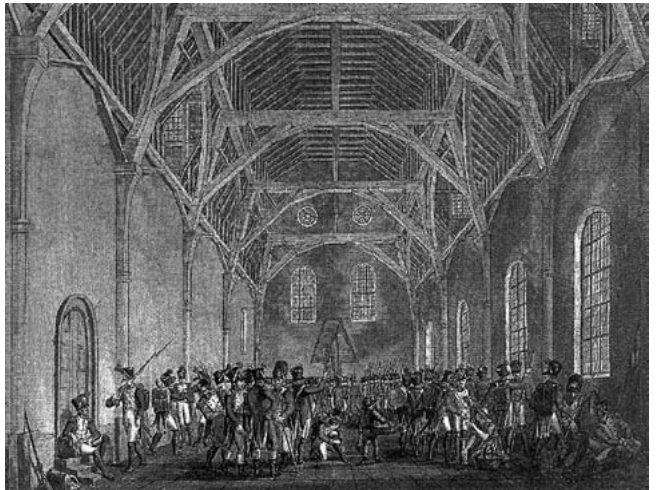
Daar smaakte hij in 1813 het genoegen het huis van Oranje te zien terugkeren in de persoon van prins Frederik. De verjaging van de stadhouder en het uitroepen van een door de Fransen gecontroleerde Republiek moeten hem diep hebben getroffen evenals het teloorgaan van de heersende positie van de gereformeerde kerk, waarvan hij zo'n duidelijke vertegenwoordiger was.

Op 1 mei 1795 aangevraagde boeken

Na tweeënveertig jaren schoolmeesterschap kwam voor Jan de Wit de Bataafse omwenteling. Hij deed zich niet onmiddellijk kennen als tegenstander, althans, hij diende op 1 mei 1795 op politiek correcte manier een aanvraag voor schoolbehoeften in.¹⁵ Niet meer bij de opgeheven *Gecommitteerde Raden*, maar bij het *Comité van Algemeen Welzijn*. De lijst, interessant omdat die iets laat zien van de inhoud van zijn onderwijs, luidde als volgt:

“Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Aan het Comité van het Algemeen Welzijn te 's Gravenhage wierd door mij ondergeschreeven als schoolmeester van Emmeloord, verzogt, den Boekverkooper te ordonneren, mij te Laaten volgen het onderstaande schoolgoed, ten dienste van het school te Emmeloord, zijnde voor den tijd van een geheel Jaar, als na gewoonte. Jan de Wit, schoolmeester. Emmeloord den 1sten Mei 1795. Het eerste Jaar der Bataafsche vrijheid.

1 Doz: Schrivtuurlijke School Boeken; 2 Doz: A B Boeken; 2 Doz: A b Bontjes; 3 Leien; 1 Doz: Griffels; 3 Bartius Cijffer Boeken; 2 Riem Schrijv Papier; ½ Riem dito best; 200 Lange schagten en Boutjes; ¼ Pond best Rood lak; 2 Psalmboeken door J. Hazeu Cs Z; 2 Fransche Woordeboeken door P. Marin voor mijn zoon Johannes de Wit.”

Deze boeken werden in het eerste artikel van deze serie in het kort besproken. Aanvullend meld ik, dat een ‘schacht’ de steel was van een veren schrijffpen in tegenstelling met een ‘bout’, die korter was. Johannes was 17 jaar oud, toen zijn vader de Franse woordenboeken voor hem werden aanvroeg.¹⁶

Tot zover de bespreking van het onderwijskundig optreden van Jan de Wit. Uit zijn bestellijst, die door het Comité van Algemeen Welzijn werd goedgekeurd, blijkt niet, dat hij positief inspeelde op de katholieke achtergrond van zijn leerlingen noch op de onderwijsvernieuwing zoals het Nut sinds 1787 propageerde.

Het Franse leger exerceert in de Ridderzaal.

Acquarel van H. Carpentus uit 1802.

Bron: geheugenvan-nederland.nl

14 Nationaal Archief, T 2.02.02, Inv. 322.

15 Nationaal Archief, T 3.02.0, Inv 322.

16 Ab en Bruno Klappe, ‘De nagelaten goederen van Willem Steenbeek’, Het Schokker Erf 26 (1994)

Hendrik Mommendé (1796-1807)

Met Hendrik Mommendé kreeg Emmeloord na meer dan honderd jaar weer een rooms-katholieke schoolmeester en dit als vrucht van de Bataafse omwenteling. De afkondiging van de *Verklaring van de rechten van de mens en de burger* leidde de dageraad van de emancipatie der katholieken in. Door gelijkberechtigting kwam het einde van hun gemarginaliseerde positie in zicht.

Persoonlijke omstandigheden

Mommendé werd in 1760 te Zwolle gedoopt. Hij huwde in 1782 op Emmeloord met Trijntien Holsappel. Daartoe opgeleid door Hermanus Tickel volgde rond 1787 zijn benoeming tot chirurgijn.¹⁷ Ook was hij koster en voorzanger. Als chirurgijn zal hij zich hebben beziggehouden met het trekken van tanden en kiezen, het zetten van gebroken armen en benen, aderlaten, wondbehandeling en het amputeren van ledematen. Heelkundig handwerk, waar de universitair opgeleide medicus zich niet mee inliet. Het is niet bekend of hij hiervoor examen deed. Als voorzanger gaf hij wellicht leiding aan zangers; er waren in die tijd gedrukte gregoriaanse zangboeken beschikbaar. In 1795 werd hij secretaris van de municipaliteit.

17 J.H.A. Ringeling, 'Het aandeel van de familie Van Kleef in de geneeskundige zorg op Schokland', *Kamper Almanak* (1962/1963) 200 ev.

In april 1796 volgde zijn benoeming tot schoolmeester waarmee op Emmeloord een einde kwam aan het geven van onderwijs door het machtige onderwijsbolwerk, dat de familie de Wit sinds 1730 vormde. Over mededingers vernemen we niets. Hij lijkt min of meer in de baan gerold. Het werk was hem vreemd, maar lag in lijn met de vaak voorkomende verbinding tussen de functies van schoolmeester, koster en voorzanger. Aanvankelijk verdiende hij jaarlijks 182 gulden en 10 stuivers, omdat hij de helft van zijn traktement aan Jan de Wit moest afstaan.¹⁸ Als chirurgijn genoot Mommendé een traktement van 10 gulden per kwartaal.¹⁹ Ook voor zijn werk als secretaris ontving hij een vergoeding.

In 1803 werd hij getroffen door het overlijden van zijn vrouw waardoor hij met de zorg voor zijn minderjarige kinderen achterbleef.²⁰ Dit zal mede een reden zijn geweest voor zijn huwelijk met de chirurgijnsveduwe en vroedvrouw Anna Carpentier. In 1805 sloten Mommendé en de burgemeesters een convenant waarin zijn werkzaamheden werden opgesomd. Hij moest schrijven voor regering, armbezorgers en kerkmeesters, assisteren bij

18 Wim Veer, 'Hendrik Mommendé', *Het Schokker Erf* 65 (mei 2007) 4.

19 Gemeentearchief Kampen, IX, Inv 96, uitgavenboekje.

20 J.H. A. Ringeling, 'Het aandeel van de familie Van Kleef', 207.

gerechtelijke vergaderingen en de administratie voeren van belastingen, verkopingen, contracten, strandvonderij en veilingen. Ook beheerde hij het geld, dat afkomstig was van door regeringsleden verrichte diensten. Hiervoor ontving hij jaarlijks twee gulden en daarboven nog eens een schelling voor huwelijksaankondigingen en trouwen.²¹ Hendrik Mommendé werd zeer gewaardeerd. Toen hij op 11 december 1807 overleed, notuleerde het dorpsbestuur: *“Is in overweging genomen de zware slag, die deze gemeente is toegebracht, door den dood van den schoolmeester H: Mommendé, die meer dan twintig jaren in zijne chicurgicale operatiën alhier allergelukkigst geweest is, het ampt van schoolmeester met goed succes heeft waargenomen, ons tot secretaris diende, en ons als voorzanger in onze kerk stichte. Deze dood brengt deze Gemeente eensklaps in eene groote verlegendheid, wjl die nuttige Mensch nog even zo noodzakelijk voor deze Gemeente als voor zijne Vrouw en zes minderjarige kinderen was”*.²²

Politieke houding

De Bataafse revolutie leidde op Emmeloord van 1795 tot 1798 tot grote conflicten tussen oude en nieuwe machtshebbers, die ook de burgerij

21 Gemeentearchief Kampen, IX, Inv 1.

22 Ibidem.

in twee groepen splitsten en verbeterde strijd veroorzaakten.

Geconcludeerd kan worden, dat Mommendé in de politiek een behoedzame houding aannam, waardoor hij voor beide partijen acceptabel bleef.

Onderwijskundig optreden

Mommendé begon vergeleken met Jan de Wit zijn onderwijsloopbaan als beginner, wat zijn toegankelijkheid voor nieuwe ideeën en begeleiding ten goede zal zijn gekomen. Enkele maanden na zijn aanstelling werd Bartholomeus Doorenweerd, die grote belangstelling voor onderwijs had, pastoor op Schokland. Volgens Gasman was Mommendé direct bereid diens hulp te aanvaarden en kwam Doorenweerds collega J.W.A. Muller een paar keer naar Schokland om hem te onderrichten.²³ Dit onderricht hield een breuk met het verleden in: het onderwijs op Emmeloord werd vernieuwd! De *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* kreeg een voet tussen de deur.

In het volgende artikel bespreken we de door Mommendé ondertekende aanvraag van schoolbehoeften van 19 oktober 1797, die bij het *Provinciaal Comité van Holland* indiende.

###

23 M.J.G. Gasman, ‘Schokland van 1796-1808’, 213.

*Panorama
Oud Emmeloord
uit 2008
Foto: Hans
Hollestelle*

Schokland: de visafslag op Emmeloord (1915)

Aaldert Pol

Aaldert Pol was jarenlang docent geschiedenis in Emmeloord. Thans is hij freelance publicist en historicus.

Kaart circa 1920. Nieuw Land Erfgoedcentrum, Lelystad

De Schokkers verlieten hun eiland in 1859. Ruim 50 jaar na hun vertrek komt er op Emmeloord een visafslag. Dat is toch een merkwaardige zaak, want er woonden op dat moment slechts vier gezinnen. Op de plaats waar vroeger de afslag stond is de Zuiderzee verdwenen en van de iPad-generatie van nu wordt veel gevraagd om zich nog iets bij die visafslag voor te stellen.

De Zuiderzee was voor de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 van de Waddenzee gescheiden door een drempel tussen Wieringen en de Friese kust. Over die drempel stuwde het vloedgetij tweemaal per etmaal enorme hoeveelheden zout water – via het Marsdiep alleen al 925.000.000 m³ – naar de Zuiderzee. Met eb gebeurde het tegenovergestelde. In de nauwe trechtervormige opening ter hoogte van Enkhuizen-Stavoren was de stroming het sterkst en werden diepe geulen tot wel 9 meter in de bodem uitgesleten (zie bijgevoegd kaartje). De bodem bestond in het noordelijk gelegen deel van de Zuiderzee (1000 km²) in het oosten grotendeels uit zand, in het westen uit klei vermengd met zavel. In de zuidelijk gelegen Kom, waar eb en vloed zich veel minder deden gelden, was de diepte niet meer dan 4 meter. De Kom had een oppervlakte van circa 2700 km². De bodem bestond er vooral uit modder, vermengd met veenresten. Er lagen ook harde banken

als het Enkhuizerzand, de Knar, het Kamperzand.

Behalve zout was er ook aanvoer van veel zoet water in de Zuiderzee. Vele rivieren mondden erin uit: de IJssel, de Eem, de Vecht, de Linde, het Zwarte Water. Zo ontstond een groot brakwatergebied met veel plankton. De overvloed aan plantaardige en dierlijke organismen maakte de zee tot een waar paradijs voor veel waterdieren: een *tafeltje-dek-je* en een keuzemenu voor *elk wat wils*. Tenslotte betekende het 's zomers oplopen van de watertemperatuur tot af en toe boven de 20° Celcius dat de zee een aantrekkelijke kraamkamer werd voor vele vissoorten.

Zuiderzeevisserij van nationaal belang

Omstreeks februari trokken de scholen haring de Zuiderzee binnen om er te paaien. De Zuiderzeeharing leende zich niet voor kaken en pekelen, maar was bijzonder lekker als 'panharing'. In sommige thuishavens werd de haring ook gerookt tot 'bokking'. De ansjovis kwam meestal halverwege mei naar de Zuiderzee en behoorde ook tot de familie der haringen. De snelle zwemmer werd tot 20 centimeter lang. De rug was blauwgroen, de flanken waren grijs met een zilverkleurige streep. In tegenstelling tot de Zuiderzeeharing kon ansjovis wel ingezouten worden.

In de zomermaanden werd nog gevestig op bot en garnaal en het hele jaar door op paling.

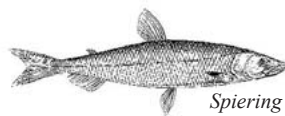
De inkomsten van de vissers waren zeer wisselend, afhankelijk van het wel of niet aanwezig zijn van de haring- en ansjovisscholen en van de weersomstandigheden. Je kunt nauwelijks een beroep bedenken, waarin men zo afhankelijk was/is van de natuur.

De manier waarop men viste wordt meestal ingedeeld in gaand en staand want. Onder gaand vielen de kuilnetten, sleepnetten en de zegen. Met staand net werd vaak gevestig in gebieden met getijdenstroming op haring, ansjovis, bot en spiering. Er was een grote verscheidenheid aan schuiten, aangepast aan de omstandigheden en de soorten vis die men wilde vangen. De grootte van die schepen varieerde van minder dan 5 tot 30 ton. Kenners weten precies de verschillen tussen een schokker, bons, pluut, kwak, botter, jol en punter. Ypma schrijft in zijn bekende boek over de Zuiderzeevisserij dat het jaar 1890 een scherpe cesuur is geweest in de geschiedenis van de visserij. Dan

Gevarieerd leven in de Zuiderzee.
Bron: Nieuw Land Erfgoedcentrum, Lelystad

Haring

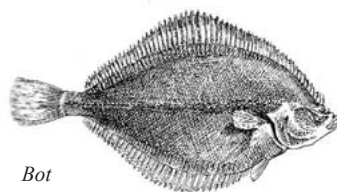
Spiering

Ansjovis

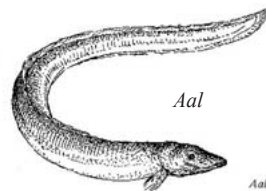
Garnaal

Bot

Alikruiken

Aal

Aal.

Schilderij Eibert den Herder, *De wonderkuil*. Den Herder was een fanatiek tegenstander van de inpolderingen.

is het afgelopen met een periode van betrekkelijke welvaart. In Elburg viel in 1904 24% van de bemanning onder de bedeling, in Bunschoten, Enkhuizen en Harderwijk respectievelijk 18, 14 en 4½ %. De liberaal georiënteerde politici van de 19^e eeuw waren geen voorstander van overheidsingrijpen. Pas in 1910 nam het parlement de Visserijwet aan en in het jaar daarop volgde de instelling van de *Zuiderzee-visserijraad* als adviescollege. De eerste keer werden de leden door de koning benoemd, daarna waren er verkiezingen uit en door de plaatselijke verenigingen. Het gebied dat onder toezicht van de Raad kwam werd afgebakend door een rechte lijn van de vuurtoren De Ven bij Enkhuizen naar de molen op het Roode Klif bij Laaxum, zuidelijk van Stavoren. De belangrijkste kwesties werden: de kuilstrijd, de afsluiting van de Zuiderzee en de toekomst van de visserij. Dat laatste was uiteraard ook van groot belang voor alle bedrijven die afhankelijk waren van de visserij: de verkopers, de botenbouwers, de zeil- en nettenleveranciers, de palingrokerijen et cetera

De vissersverenigingen

De politiek had zich, zoals gezegd, in de 19^e eeuw nauwelijks bemoeid met de visserij. De vissers wensten dat ook niet. Op het water, waar ieder op eigen manier viste, waren ze heer en meester. Tot een landelijke organisatie kwam het niet. Er waren zoveel verschillende belangen en groepen: beroeps- en deeltijdvissers die tevens als vrachtaarder, (keuter)boer, rietmeler, mandenmaker wat bijverdienden. Urk kende al voor 1868 *Hulp en Steun*, maar die organisatie hield zich vooral bezig met hulpverlening aan nabestaanden van een op zee omgekomen visserman.

Na 1900 werden veel vissersverenigingen opgericht en kwam de belangenbehartiging centraal te staan. Opmerkelijk is dat iemand van buiten de visserij vaak het initiatief tot samenwerking nam: de burgemeester (Kuinre), de dominee (Marken) of de pastoor (Volendam).

In de Zuiderzeevisserijraad bleef het vissen met de kuil het belangrijkste strijdpunt. Het was een splijtzwam die tot verhitte discussies leidde. De tegenstanders van de kuil hadden zich al in 1905 georganiseerd. Zij waren van mening dat het vissen met de kuil dramatisch slechte gevolgen had voor de visstand vanwege de bijvangst en vernietiging van veel leven. Voor de tegenstanders was de 'wonderkuil', zo genoemd vanwege de grote vangsten, een 'moordkuil'. In de Zuiderzeeraad werd de Volendammer H. Tuyp de enige vertegenwoordiger van de kuilvisserij. Die geringe vertegenwoordiging zette veel kwaad bloed. L. Spaander, bekend hoteleigenaar in Volendam, werd een van de voorvechters voor meer invloed. De Volendammers richtten de *Julianabond* op (1912) met afdelingen in Volendam, Spakenburg (deels kuilvissers), Vollenhove (de katholieke

Schokker nazaten) en Harderwijk. Het is deze bond die zich sterk maakte voor het vestigen van een visafslag op Schokland.

De omstreden visafslag op Schokland

Het had heel wat voeten in de aarde voor er op Schokland een visafslag kwam. Elders ging dat veel gemakkelijker. Zo ontstonden na 1900 gemeentelijke afslagen in Bunschoten, Harderwijk, Volendam, Elburg, Marken, Kampen en op Urk. De overheid stimuleerde deze ontwikkeling omdat het direct verkopen van vis aan opkopers nadelig was voor de vissers vanwege het ontbreken van concurrentie. Die overheid was trouwens ook zelf belanghebbende. Als de vissers onderhands verkochten bleef de opbrengst vaak buiten de fiscus. Over het wenselijke van een visafslag op Schokland bleek verschil van mening te bestaan. Het eiland behoorde sedert het vertrek van de Schokkers (1859) tot de gemeente Kampen. Die gemeente voelde niets voor een afslag op Schokland. De stad had al een eigen visafslag.

Maar de (Volendammer) vissers gaven de strijd niet op. De actie vanuit Volendam mag op het eerste gezicht bevreesing wekken gezien de op grote afstand liggende stad van Schokland, maar met de veelal heersende westenwinden lieten de Volendammer vissers zich vaak met de kuilnetten richting Schokland drijven. Een aldaar aanwezige visafslag zou voor hen ideaal zijn om de vis zo vers mogelijk te kunnen verkopen. Het terug zeilen naar Volendam kon zeer tijdrovend zijn.

De Visserijinspectie berichtte in 1913 aan de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel dat de Zuiderzeevervisserijraad het vestigen

Verhandelde vis in de haven van Schokland (1913)

In Maart:	1172 tal (200 stuks) haring
	1390 tal (200 stuks) sprout
	77555 ½ KG. spiering
	3580 manden nest
In April:	16916 tal haring
	6895 ½ KG. spiering
	1995 ½ KG. aal
	1040 ½ KG. bot
In Mei:	980 tal haring
	324500 stuks ansjovis
	4000 ½ KG. bot
	9700 ½ KG. aal
In Juni:	185900 stuks ansjovis
	3180 ½ KG bot
	8370 ½ KG. aal

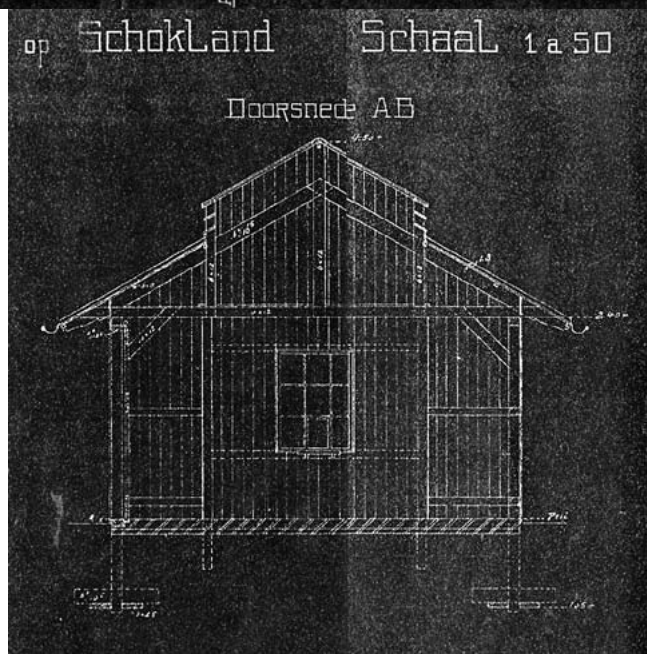
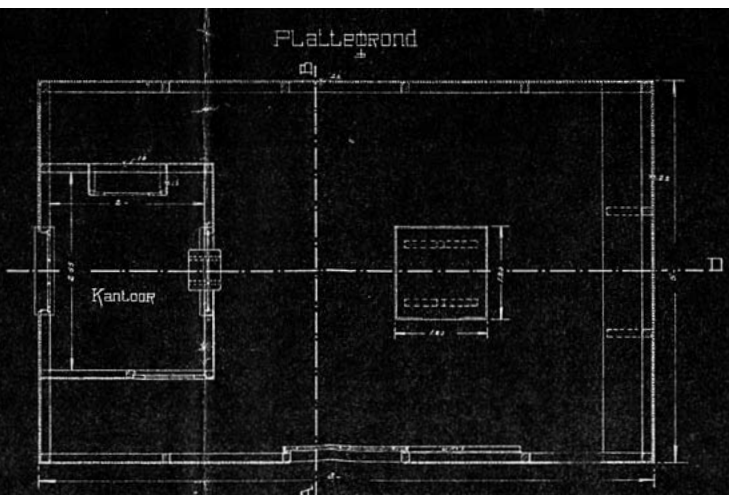
Totaal:	19068 tal haring
	1390 tal sprout
	84450 ½ KG. spiering
	3580 manden nest
	20065 ½ KG. aal
	8220 ½ KG. bot
	510400 stuks ansjovis

Neemt men nu als gemiddelden prijs voor het voor het tal haring *f* 1,-, voor het tal sprout *f* 0,50, voor een ½ KG. spiering 3 cents, voor een ½ KG. aal *f* 0,25, voor een mand nest *f* 0,20 en voor de ansjovis *f* 4,- per 1000, dan werd er in de 4 genoemde maanden reeds voor *f* 32000,- omgezet. In de overige maanden van het jaar wordt er ook veel aal, bot en spiering verhandeld.

van een afslag op Schokland wilde bevorderen. Toch bleek daarover geen unanimititeit te zijn: het College voor de Zeevisserijen vond dat er eerst maar eens onderzocht moest worden of een exploitatie rendabel kon zijn. Bij dit College was wel al een aanbod binnengekomen van de heren Brouwer en Neutjes²⁴ uit Urk om voor eigen rekening een visafslag te beginnen. Maar daar voelde het College niets voor. Een door particulieren gerunde

24. Bedoeld zal zijn Neutjes

Verhandelde vis in de haven van Emmeloord (1913)
Bron: Nationaal archief (Na), Den Haag.
Toegangsnummer 2.16.05, inv.377.

Plattegrond en
doorsnede visafslag.
Bron: Na, T.2.16.05,
inv.377.

visafslag is niet wenselijk, want dan zou het maken van privé-winst het voornaamste doel worden. Doorslaggevend dient te zijn, aldus het College, of een visafslag op Schokland rendabel is. De verzamelde cijfers over 1913 maakte aan die twijfel een einde. De opbrengst over 4 maanden bleek een bedrag van f 32.000,- op te leveren. Daar bovenop kwam dan nog de verhandeling in de overige maanden van aal, bot en spiering. Het rapport

leidde tot een positieve beslissing over de afslag op Schokland (Zie bijgevoegde overzicht). (Uit de in noot.²⁵ toegevoegde landelijke opbrengstcijfers blijkt duidelijk hoezeer de Zuiderzeevisserij van nationaal belang was). Op 5 mei 1915 stuurde minister F. E. Treub het verzoek tot oprichting van een visafslag op Schokland ter ondertekening aan de koningin. De Zuiderzeevisserijraad zou stichting en beheer op zich nemen.

Het gebouwtje aan de haven van Emmeloord

Het gebouwtje van de visafslag is na de drooglegging afgebroken en in het niets verdwenen. Gelukkig zijn er nog foto's en in het Nationaal archief (Den Haag) was het bestek, de gevoerde correspondentie over het wel of niet starten van de afslag en het Reglement van de afslag te vinden.²⁶

In een onderhandse overeenkomst tekenden N. C. Lambrechtsen, ingenieur van Rijkswaterstaat te Zwolle (namens het Rijk) en G. J. Veltkamp als aannemer te Kampen het contract tot de bouw van een visafslag met de nodige inventaris voor een bedrag van f 1940 in één termijn te betalen. Het blijkt in het bestek om een eenvoudig houten gebouwtje van 8 bij 5 meter met een 4.05 meter hoge nok te gaan. Opvallend was de lichtkap bestaand uit 12 ruiten van dubbeldik ruw spiegelglas, geplaatst tussen zinken roeden. Een zijraampje verschaftte nog wat meer licht in de

25. De totale jaaropbrengsten van de vissoorten in de Zuiderzee in 1913, uitgedrukt in gulden, waren als volgt: Haring 387.444; Ansjovis 705.246; Bot 290.896; Paling 190.476; Spiering 85.382; Garnaal 103.529; Nest 10184. Totale opbrengst: 1.773.157. De gemiddelde opbrengst van alle soort van 1910-1920 was 2.829.552. Ypma, p.213

26. Nationaal archief (Na), Toegangsnummer 2.16.05, inv. 376,377.

*Volendammers en
Urkers op de afslag.
Foto: Fred Thomas*

afslag. De dakbedekking bestond uit ruberoid (een soort dakleer). In het gebouwtje was een kantoortje opgenomen van 2 bij 2.25 meter, waarvan de vurenhouten vloer was gelegd op gecreosoteerde liggers. In het kantoortje moest een kachel geplaatst worden met een verzinkt ijzeren kachelpijp, op het dak afgedekt met een kapje. De buitendeur bestond uit duurzaam eikenhout. De vloer – met uitzondering van het kantoortje dus – bestond uit een klinkerbestrating van stenen op hun kant en gemetseld in portlandcement-specie op een zandbed dik 0,10 meter. In de zijwand was een roldeur opgenomen zodat de voor verkoop bestemde vis niet via het kantoortje aangevoerd behoefde te worden. In het bestek stond precies omschreven hoe de rollen, lichtlopend over een op een bovenregel bevestigde ijzeren rail, bevestigd dienden te worden. We zouden thans niet van een rol- maar van een schuifdeur spreken. Op een nog nader te bepalen plaats moest een 7 meter hoge paal met

dwersarm komen voor het ophangen van een bel, voorzien van een trekker. Voor de bel was een bedrag van f 20,- in het bestek opgenomen.

Alle buitenbetimmeringen waren van grenen hout. De binnenbetimmering bestond uit banken, tafels en een wandkast. In het bestek was een post van 250 kg zink – eenheidsprijs van f 0,65 per kg – opgenomen voor afvoerpijpen, glasroeden en bekleding van een tafel. In de afslag diende een grote met zink beklede tafel te komen waarop de vissers hun vangsten konden presenteren.

Voor het gebouw kwam een bestrating bestaand uit waalklinkers op hun kant, opgesloten tussen kantlagen op een zandbed van 0,15 meter.

Het gebouwtje moest binnen 50 dagen na aanvangsdatum van de bouw worden opgeleverd.

Het contract, voorzien van de reeds eerder genoemde handtekeningen, werd op 15 april 1915 mede ondertekend door de borgen J. H. Bruggeman en W. van der Kamp te Kampen.

*H. Smit en dochter
Trijntje in 1938. Op
de achtergrond is het
gebouwje van de
afslag gedeeltelijk
zichtbaar.
Bron: Het Schokker
Erf, no.36.*

*Artikeltje uit
het Algemeen
Handelsblad van 8
april 1922*

De afslag in bedrijf

De Zuiderzeevervisserijraad speelde, zoals reeds eerder gezegd, de hoofdrol in de vestiging van de afslag. Zij stelde op 19/20 februari 1915 het reglement op, vorderde het toezicht op de afslag en het daaraan verbonden personeel (Zie bijlage).

De te benoemen directeur werd belast met de wijze van verkoop, het ontvangen en uitbetalen der gelden en het voeren van de administratie. Tot directeur werd Harm Smit benoemd. Dat bleek een uitstekende keuze. Smit werd door zijn goede communicatieve gaven de ambassadeur en 'grand old man' van het eiland.

Voor hem betekende de bijbaan een cumulatie van functies. Hij was al in dienst van Rijkswaterstaat en zijn jaarlijkse inkomsten bedroegen omstreeks 1917 meer dan f 1250,- per jaar: als tijdelijke havenmeester f 50,-, als bediener van de misthoorn f 400,-, als directeur van de visafslag f 500,- en als telefoonhouder f 300,-.²⁷ Er werd door vissers en opkopers veel gebruik gemaakt van de telefoon. Het begin van de afslag werd aangekondigd met het luiden van de bel.

Er was dus geen klok bij het afslaan van de vis. Gerrit Huisman, visser, jager en aalkoper uit Grafhorst en vaste scheeps knecht, hielp Harm op de dagen van de afslag. Hij fungeerde dan als afslager, sorteerde de vis op het grote met zink beklede tafelblad en woog de vis op de bascule. Huisman woonde op werkdagen aan boord van de waterstaatsbotter.

Haring werd afgeslagen per tal (200 stuks), ansjovis per 1000 stuks, bot, schar, spiering en aal of paling per half kilogram. Op verlangen van de verkopers kon ook bij partijtje of zootje worden afgeslagen.

27. HCO,T 14.1, inv.nr.238

Er kwamen heel wat vissers van Kampen, Elburg, Spakenburg en Lemmer, maar ook werd er nog buiten de afslag verkocht. Desondanks waren er jaren dat er voor bijna f 100.000,- aan vis omging. Soms voerden de vissers op één dag wel 80 last (17 kantjes) haring aan. Een kantje bevat ongeveer 620 stuks haring.

De Volendammer vissers kwamen vaak even langs bij Jantje, de vrouw van Harm. Wanneer hun schepen verwaaid en doelloos in de haven lagen, hadden zij opeens maagpijn. Zij namen dan elke dag een flinke slok rum als medicijn tegen de maagpijn.²⁸

Men meldt ons uit Eukhuizen:
Uit de vangsten der laatste dagen van Zuiderzeeharing blijkt, dat er geen bijzonder groote verandering komt in de plaatsen waar de meeste visch wordt aangetroffen, maar wel, dat de scholen die in den laatsten tijd uit de Noordzee nog zijn binnengekomen, zich vrij ver hebben verspreid en voor een groot deel reeds zijn opgevangen. Komt er niet spoedig nieuwe scholen binnen, dan ziet het er voor de Zuiderzeevissers slecht uit. Alleen te Nieuwediep, waar veel uit- en inbrekkende haring wordt aangetroffen, zijn de vangsten flink loonend. Woensdag bedroeg daar de gemiddelde vangst per vaartuig ruim 50 tal, te Harlingen 16 tal, bij Schokland 14½ tal, te Eukhuizen 5½ tal, bij Urk 6 tal, te Volendam, door 20 span, 2 tal per vaartuig, te Lemmer 4 tal, te Hoorn, waar slechts 1 vaartuig vischte, 27 tal. De gemiddelde prijs was het hoogst te Volendam met f 3.30, gemiddeld het laagst op Schokland met f 2.23. Te Eukhuizen kwamen Donderdag 41 vaartuigen binnen met 33.470 stuks roep-haring, prijs f 2.70 à 3.50 per tal.

Aan de vischhal te Vlaardingen is binnengekomen de stoombeuger V1. 203, stm. D. v. Haven, met f 1865 besonnting.

Te Urk zijn Donderdag door 134 vaartuigen aangevoerd 750 tal roep-haring, prijs f 2.10-2.60 per tal.

1915-1932

Gespecificeerde cijfers over de opbrengsten van na 1913 ontbreken mij, maar aannemelijk is dat de landelijke ontwikkelingen ook voor Schokland gelden. Er waren jaren met uitstekende vangsten en goede verdiensten. Maar het kwam ook voor dat goede vangsten gepaard gingen met lage prijzen. De teelten van 1914-1917

28. Kuyper, 1978, p.130

waren goed met uitzondering van die van de ansjovis. Daarna waren de geldelijke opbrengsten tot 1922 in het algemeen laag. De uitvoer naar het buitenland stagneerde. Duitsland was met de vrede van Versailles (1918) diep in de schulden geraakt door de oorlogsherstelbetalingen. En in Rusland was na de revolutie van 1917 een oorlogssituatie ontstaan.

Intussen nam de onrust onder de vissers toe naarmate de plannen tot inpoldering vorderden. Op 29 juni 1925 werd de *Zuiderzeesteunwet* in het Staatsblad gepubliceerd. De vissers – landelijk nog steeds onvoldoende georganiseerd – vonden dat ze met een fooi werden afgescheept. Ongeveer 1400 vissers kwamen in 1930 naar Den Haag voor een massale demonstratie. Ondanks het vurig gehouden betoog van de heer B. Demmer, onderwijzman en actievoerder uit Volendam, om de vissers tegemoet te komen weigerde de regering het recht van de vissers op schadevergoeding te erkennen. De overheid meende dat op het grootse werk van de droogmaking geen smet geworpen mocht worden. De vissers dienden het landsbelang voor ogen te houden; de waterwolf werd getemd en Nederland verkreeg vruchtbare polders. Waren de vissers de rampzalige gevolgen van de stormvloed van 1916 nu al weer vergeten!

In verhouding met de miljarden voor de drooglegging ontvingen de vissers slechts een schijntje voor het verlies van hun inkomsten en hun bijdrage aan de voedselvoorziening van Nederland. De Urkers waren nog het beste op de komende veranderingen voorbereid. Ze zochten steeds meer hun toevlucht tot het vissen op de Noordzee. De Noordzeevloot was in 1921 al bijna voor de helft gemechaniseerd. Met de Afsluitdijk (1932) verdwenen de belangrijkste vissoorten en daarmee de pijlers van de Zuiderzeevervisserij. Protesten

van de Volendammer vissers tegen de dreigende sluiting van de visafslag op Schokland mochten niet baten. Op 1 juli 1932 werd de visafslag op Schokland, tegelijk met de Zuiderzee-visserijraad, opgeheven.

Besluit

Er is op Schokland maar weinig dat herinnert aan de visafslag. Slechts het plankier bij de lichtwachterswoning herinnert nog aan de tijd van de afslag. Over dit vlonder – thans in gereconstrueerde vorm aanwezig – werd indertijd de vis naar de afslag gebracht.

De onttakelde haven van Emmeloord in 1943 met het gebouwtje van de visafslag op de achtergrond.
Bron: Het Schokker Erf, no.43.

Het plankier aan de haven van Emmeloord als herinnering aan de visafslag.
Foto: Aaldert Pol

Museum Schokland zou zich nog eens kunnen beraden op een grootser aandenken.

Per slot van rekening lag de afslag op 'Schokkers Aeyland'.

Literatuur:

K.W.J.M. Bossaers. *Zuiderzeevissers: de geschiedenis van de belangenorganisaties van de vissers op Zuiderzee en IJsselmeer*. De Walburgpers, 1987. Uitgave Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders. No. 52

H. Colijn e.a. *De Zuiderzee. Een herinneringswerk met 103 platen*. Uitgegeven in het jaar 1932 te Amsterdam door Scheltema & Holkema's boekhandel en uitgeverij n.v.

Peter Dorleijn, *Geen moed vist ook. Fragmenten uit de Zuiderzeevissersrij*, Unieboek bv, Bussum, 1977.

Gerrit van Hezel/Aaldert Pol, *Schokland en omgeving. Leven met water*. Uitgave Stichting Matrijs, Utrecht, 2008

M. Hilcman en P. Dorleijn, *Schilderijen van Eibert den Herder*, Walburg Pers, 1991.

W. Kuiper, *Zwervend langs het IJsselmeer. Heden en verleden van Nederland*, Bussum, 1978

D. Landsman, *Schokland eens een eiland*, Uitgave I.V.N., 1984

W. N. van Ritbergen-Siewers. *Schokland: visafslag midden op de Zuiderzee*. Het Parool van 6 november 1985. (herdrukt in *Het Schokker Erf* no.36).

Y.N.Ypma, *Geschiedenis van de Zuiderzeevissersrij*, Amsterdam, 1962. Publicaties van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders. No.27.

###

Bijlage:

REGLEMENT voor den VISCHAFSLAG OP SCHOKLAND

Behoort bij brief van de Inspecteur Generaal van den Rijkswaterstaat dd: 21 Mei 1915 No.2597²/1159 Nationaal archief (Na) Toegangsnummer: 2.16.05 (1906-1929). Inv.no.376.

Artikel 1.

Aan het hoofd van den afslag staat een Directeur, die belast is met de regeling en de wijze van verkoop, het ontvangen en uitbetalen der gelden en het voeren der administratie.

Artikel 2.

Het toezicht op den afslag alsmede op het daaraan verbonden personeel en op de administratie is opgedragen aan den Zuiderzee Visscherijraad.

Artikel 3.

De afslag is des Zondags gesloten en kan op erkende Christelijke feestdagen op beperkte uren gehouden worden. Verder zal op alle werkdagen de afslag gehouden worden als volgt:

Van 1 Maart tot 16 Mei van voormiddags 8 uur tot 11 uur, van 1 uur tot 2 uur en van 3 uur tot 9 uur

's avonds. Gedurende het overige deel des jaars van 9 tot 11 uren van 3 tot 8 uur. Indien bijzondere omstandigheden dit noodzakelijk maken, kan van bovenstaande tijdregeling worden afgeweken, een en ander ter beoordeling van den Directeur.

Het begin van iederen afslag wordt aangegeven door het luiden van de bel.

Artikel 4.

De wijze van afslaan wordt door den Directeur geregeld naar omstandigheden en in het belang van visschers en koopers. Hij bepaalt of de visch van één of meer visschers tegelijk zal worden afgeslagen, met uitzondering van ansjovis, die van elken visscher afzonderlijk wordt afgeslagen.

Artikel 5.

De haring wordt afgeslagen per tal (200 stuks) ansjovis per 1000 stuks, bot, schar, spiering en aal of paling per half kilogram. Andere soorten naar de gewoonte der visschers. Op verlangen der verkoopers kan ook visch bij partijtje of zootje worden afgeslagen.

Artikel 6.

Door den verkooper behoort te worden opgegeven de soort, de hoeveelheid en of de visch, zooals haring en ansjovis, soms van dubbelschot [vis die twee nachten in de netten gevangen zat –Wiebe Wijnbelt] is.

Artikel 7.

Visch, die naar het oordeel van den Directeur in ondeugdelijken staat verkeert, wordt niet tot den afslag toegelaten. De kooper is niet verplicht ansjovis in ontvangst te nemen, die korter is dan 2 cm. boven de aarsvin.

Artikel 8.

Het staat den verkooper vrij indien op het eerste woord gemijnd wordt dit bod aan te nemen en een hogeren inzet te verlangen. Een ieder staat het vrij zijn visch op te houden, doet hij dit dan betaalt hij 20 cts. onkosten. De door den afslager uitgesproken en door mijning bepaalden koopprijs is behoudens het bepaalde in de 1^e alinea verbindend.

Artikel 9.

Indien twee of meer personen tegelijk mijnen, zal opnieuw afgeslagen worden, alle geschillen hierover worden door den Directeur beslist.

Artikel 10.

Als bidders kunnen worden geweerd koopers, die in gebreke zijn gebleven de kooppenningen te voldoen of personen die voor deze koopers in de plaats treden en overtreders van artikel 17.

Artikel 11.

Zij, die hun visch wenschen te doen afslaan, melden zich daartoe vooraf bij den Directeur aan en brengen desverlangd een mand vol van de te verkoopen visch als monster aan den afslag. Voor ansjovis niet minder dan 500 stuks of indien de partij geen 500 stuks bevat, de geheele partij. Is de te leveren visch niet overeenkomstig het monster, dan kan de Directeur den koop te niet doen.

Artikel 12.

Indien zich op het oogenblik van openen van den afslag en het luiden van de bel meerdere om visch te verkoopen zal er geloot worden om de volgorde, waarin de partijen aangeboden visch zullen worden afgeslagen, overigens geschiedt de afslag in volgorde van aangifte. Wie aan de beurt van afslag zijnde, niet gereed is, wordt voorbijgegaan. De visch moet gelost en ontvangen worden binnen 4 uur na den verkoop. De verkooper krijgt van den Directeur een schriftelijk bewijs, vermeldende de prijs, bij den verkoop bedongen. De kooper geeft daarop aan, na ontvangst der visch, de door hem ontvangen hoeveelheid en voorziet het bewijs van zijne handteekening. Op vertoon van dit geteekende bewijs betaalt de Directeur aan den verkooper het hem toekomend bedrag, verminderd met 3%. De verkooper is verplicht het door den kooper ingevulde en geteekende bewijs onmiddellijk na ontvangst aan den Directeur aan te bieden. Geschillen omtrent geleverde hoeveelheden worden door den Directeur beslecht.

Artikel 13.

De betaling der kooppenningen geschiedt in gepast geld onmiddellijk nadat de visch door den kooper in ontvangst is genomen. De Directeur

geeft voor elke aan hem gedane betaling een schriftelijk bewijs van ontvangst af.

Indien de Directeur zulks wenscht, is een koper verplicht zich bij den Directeur te vervoegen om eene som te storten, alvorens mede te mogen bieden. Het bedrag van de te storten som houdt verband met de hoeveelheid en soort van de visch, die de koper van plan is te koopen. Van de storting wordt door den Directeur een ontvangstbewijs afgegeven.

Artikel 14.

Ieder visscher is verplicht de door hem ten afslag opgegeven hoeveelheid te lossen indien blijkt dat alles gelost is moet de koper bij hoeveelheden van niet meer dan 20 tal haring of 20.000 stuks ansjovis genoeg nemen indien 3/4 gedeelte, bij grootere hoeveelheden, indien 9/10 der opgegeven hoeveelheid gelost wordt.

Is er echter 1/4 of 1/10 meer dan opgegeven werd, dan is de koper verplicht dat meerdere te ontvangen. De verkooper van ansjovis of haring is verplicht, indien dit door den koper verlangd wordt, de visch per mand af te leveren, ansjovis per 1000 stuks en haring per 200 stuks. De koper kan op zijne aanwijzing één mand van een partij doen tellen. Het aantal dat daarbij in die mand bevonden wordt, geldt als het

gemiddelde aantal per mand van de afgeleverde partij. Is dit aantal minder dan 1000 bij ansjovis of 200 bij haring, dan heeft de koopman het recht de waarde van het dubbele van het ontbrekende van de koopsom af te trekken.

Artikel 15.

Indien er geteld moet worden, neemt de Directeur naar omstandigheden één of meer tellers in lossen dienst.

Artikel 16

Geschillen over kwaliteit van visch worden door den Directeur beslecht. Hij beslist ook in gevallen, bij dit reglement niet voorzien.

Artikel 17.

Het is verboden de orde bij den afslag te verstoren, of den geregelden gang van den afslag, op welke wijze ook, te belemmeren.

Overtreders van deze bepaling, wordt de toegang tot den afslag ontzegd voor den tijd van 14 dagen.

Artikel 18.

Het afslaan van visch door een ander persoon of door andere personen dan die daartoe door den Voorzitter van den Zuiderzee-Visscherijraad zijn benoemd en aangesteld, is verboden.

Artikel 19.

Afdrukken van dit reglement zullen in het gebouw van den vischafslag worden opgehangen en tegen betaling van 10 cts. per stuk bij den Directeur verkrijgbaar worden gesteld.

Aldus vastgesteld in de vergadering van den Zuiderzee-Visscherijraad op den 19/20 Februari 1915.

De Voorzitter,
(w.g.) W. J. JANSSENS

De Secretaris,
(w.g.) JAC. DE VEEN

Het jaar 1799

Klaas de Vries

Op 10 februari van het jaar 1800 krijgt de Burger Representant Cornelis van Foreest als voorzitter van het Vertegenwoordigende Lichaam van het Bataafsche Volk bezoek van het Gemeentebestuur van Emmeloord op het eiland Schokland. De Emmeloorders hadden eerder een verzoek gericht aan de Haagse Heren of ‘aan hetzelfde Gemeente Bestuur eenige penningen uit ‘s Lands Kas mogte worden uitgereikt ter ondersteuning van de noodlijdenden op hun eiland ‘.

Schriftelijk hadden ze zich in een rekwest van 24 januari 1800 gewend tot den Haag en daarin uitvoerig de behoeftige toestanden van hun eiland vermeld;

‘Dewijl er in de Jaarboeken van Nederland geen noodlottiger Jaar te vinden is dan den Jaare 1799 en wel 1o, Dat de drie eerste maanden van dat jaar de Zuyderzee gantsch met Ys is bedekt geweest.

2o, In de Zomer zyn zy op hondertly wyzen opgehouden om op de Buitenstranden (de Noordzee) te visschen dewyl zy door Vyandelyk Schepen (de Engelsen) zyn verhinderd.

3o, Toen Zy hoopte in de Zuyderzee noch iets te verdienen, drongen de Vyandelijke Scheepen tot in hare nabuurschap door, waar door eensklaps al haar Visschery gedaan was, toen heerschte er gebrek, neerslachtigheid en armoede, met bedroefde vooruitzichten, eindelyk daagde by hun de blydschap toen zy vernamen dat zy gelukkig weder van den Vyand waren verlost geworden.

Herlevende haar hoop en zich vleijende met eene gezegende Haringvangst, om dan ook wat schulden te kunnen afdoen die zy in de rampvolle tyden hadden moeten maken.

Maar daar in vonden zy zich bedrogen daar de Haringvangst zoo ellendig is geweest zoo dat het weinig menschen geheugd hadden waar in die Visch schraalder weird gevangen. Evenwel zoude zy het eenigszins gaande gehouden hebben was het niet dat hier de 4o plaag bij was gekomen. Dat is die aanhoudende Vorst van deze Winter, haar even ontydig als onverwachts overgekomen.

En dat nu raadeloos zyn geworden dewyl door al die omstandigheden zy nu met eene ledige Kasse zitten. Niet wetende wat te doen dan zich aan deze Vergadering te adresseeren verzoekende gratieusenlijk hier in haar eenigszins te bate te komen, en om haar eenige penningen uit ‘s Lands Kas te fourneeren om de meest gebrek hebbende te ondersteunen “.

De Emmeloorders worden door de voorzitter de heer van Cornelis van Foreest met medegevoel voor hun moeilijke leefsituatie aangehoord.

Klaas de Vries is geboren op Urk en woont thans in Amsterdam. Hij is historicus en heeft o.a. gepubliceerd over de Nederlandse Zeevisserij en over de geschiedenis van Urk.

*Jhr. Cornelis van
Foreest (1756-1825).
Bron: Beeldbank
NoordHolland.nl*

Maar deze is blijkbaar niet in staat om zelfstandig een besluit te nemen en stuurt het 'request' tot ondersteuning van de Emmeloorders door naar het Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek. Deze nemen gelukkig voor de Emmeloorders een voor hun positief besluit tot ondersteuning van de arme eilandbevolking.

De situatie voor de Emmeloorders was in het jaar 1799 en de daaropvolgende strenge winter door allerlei omstandigheden uiterst moeilijk geworden. De visvangst was bijna het gehele jaar onmogelijk geweest met als gevolg ernstig gebrek onder de bevolking van het eiland.

Wel blijkt uit het rekwest dat de Emmeloorders in deze periode zoals ook de Urkers en de Volendammers nog Buitenvissers waren. Naast de Zuiderzeevervisserij visten ze op het eind van de 18e eeuw ook nog op de Noorzee!

De Engelse inval

“de plus il propose d'envoyer quelques troupes a Schokland et Urk dans le Zuyderzee, des que les officiers sont venus d'Angleterre, et que par la nos seront organisees”

Aldus de Erfprins van Oranje de latere Koning Willem I in een boodschap aan de Hertog van York, de broer van de Engelse Koning. Deze 'Duke of York' was de bevelhebber van de Engelse invasie van 1799 in ons land.. Het Engelse landleger onder aanvoering van de Hertog was aan land gegaan in Noord-Holland, terwijl de Britse vloot onder leiding van Vice-Admiral Andrew Mitchell met het vlaggeschip ISIS na de inname van Nieuwediep de Zuiderzee was opgezeild. De Erfprins van Oranje bevond zich aan boord van het admiraalsschip de ISIS.

Medemblik, Enkhuizen maar ook Urk en Schokland werden bezet/ bevrijd door deze Engelse vloot. De plaatselijke bestuurders konden daarbij kiezen of men kon de Prinsenvlag hijsen of men kreeg een bombardement voor de kiezen! De kanonnen van de ISIS stonden daarbij gevaarlijk scherp gericht op de plaatselijke kerktorens. Met het hijsen der Prinsenvlag werd men gezien als vriend van de Prins en van de Engelsen en op bevel van de Koning van Engeland werd in die plaatsen wederom de oude Republiek en het oude Stadhoudelijke bewind uitgeroepen. Er werd om de bevolking te paaien een vrije tap afgekondigd en men dronk vervolgens gebroederlijk op het welzijn van de Prins van Oranje en de Koning van Engeland.

De Engelse vloot lag in de maand September en begin Oktober van het jaar 1799 op de Rede van Urk en die van Schokland en kon zo de vaarroute naar Kampen en Amsterdam afsluiten.

“Kampen 28 September 1799. Zedert gepasseerde Zondag is alhier niet een Veerschip uit-of ingelopen, wyl er vier Engelsche Brikken continueel tot op een uur afstand van hier in Zee kruischen. Wy zien ze alle deze dagen

met eene verrekker. Voor een dag of vier heeft er zich een vastgezeild, Doch is heden morgen door hulp van Schoklandsche Boeren, die meest allen Oranje-gezind zijn, weder vlot geworden.

Te Urk eenige uren van hier liggen, zo men zegt, mede verscheidene gewapende Engelsche vaartuigen, door dien zy meester zyn van de Zuiderzee. Al het verkeer te water is daardoor gestremd.”.

Aldus de Haagsche Courant van 2 Oktober 1799.

Het lag in de bedoeling dat nadat het Engelse landleger opgetrokken was naar de Stad Amsterdam, de Engelse vloot eveneens zou opzeilen tot aan de Stad en op deze wijze Amsterdam van de zee kant zou insluiten om zo de overgave af te dwingen

Het leger van de Hertog van York werd echter bij Bergen en Castricum in een bloedige veldslag door het Hollandse leger samen met dat van Frankrijk

verslagen. De Engelsen kwamen militair nu in een onmogelijke situatie terecht, ze capituleerden en maakten vervolgens een snelle aftocht met hun leger. De Hertog van York kon in een koets met zijn dikke lijf nog net op tijd weggkomen..

Ook Admiraal Andrew Mitchell met

zijn vlaggeschip ISIS met aan boord de Erfprins van Oranje verliet daarop de Zuiderzee en derhalve ons land. Het duurde nog ruim dertien jaar voordat de Prins van Oranje nu als Souverein Vorst in ons land een meer glorievolle intocht zou houden.

De oude Republiek der Verenigde Nederlanden door de Engelsen op ‘s-Konings bevel uitgeroepen had slechts enkele weken geduurd en was nu voorgoed verleden tijd zowel voor de Urkers als voor de Schokkers!

###

*George III Koning van Groot-Brittannië uit wiens naam op Schokland de oude Republiek der Verenigde Nederlanden weer (voor enige weken) werd uitgeroepen!
Bron: Commons-WikiMedia.org*

*Vice-Admiral Andrew Mitchell (1757-1806)
Bron: Commons-WikiMedia.org*

zuidpunt

Floor Koedam

zomer op zuidpunt
stilte staat rondom
slechts het gonzen van insecten
en wat ver landbouwgerucht

de cartouche
van de oude kerkfundering
slaat stilvredig zijn armen
om de allerlaatste schokkers

*De kerkruipe op
de Zuidpunt van
Schokland.
Foto: Hans
Hollestelle*

Huns away, dyke okay!

Pieter Korver

De Duitse plannen om aan het eind van de Tweede Wereldoorlog de Noordoostpolder onder water te zetten en wat daarop volgde.

Pieter Korver (1937) is historicus en publicist. Hij is onder andere bekend van publicaties over de Calicotsweverij en de visserij op Schokland.

3. Het verloop van de Tweede Wereldoorlog van Juni 1944 - Mei 1945

3.1 Algemeen overzicht voor West-Europa

Om te begrijpen waarom de Duitsers de dijk bij Friesesluis in augustus 1944 hadden ondermijnd om daarmee eventueel de Noordoostpolder onder water te zetten, moeten we kijken naar het verloop van de strijd in West-Europa na de Geallieerde invasie in Normandië in juni 1944. Althans voorzover dit verloop voor Nederland van direct belang was. Verder is het goed om te weten dat de plannen van de Duitsers voor een eventuele inundatie van de Noordoostpolder, voor wat Nederland betreft, bepaald niet op zichzelf stonden. Integendeel, die plannen vormden slechts een klein onderdeel van een veel groter geheel van door de bezetter geplande en in het laatste oorlogsjaar uitgevoerde inundaties in Nederland.

Ten slotte moeten we ons realiseren dat de Duitsers geen seconde gearzeld zouden hebben met het onder water zetten van de Noordoostpolder, als daar maar ook de geringste militaire reden voor was geweest. Daar hadden het verzet in Lemmer, de Polen, Siebrand en Jähle niets tegen kunnen doen, al hadden zij dat nog zo graag gewild. Zij dachten de gebeurtenissen te kunnen beïnvloeden, maar in feite namen

die een loop die zich niets van hun handelingen of bedoelingen aantrok.

Nadat het heftige Duitse verzet in Normandië, eind juli - begin augustus 1944, eindelijk was gebroken, rukten de Geallieerden in W-Frankrijk snel op naar het noorden. Eind augustus werd de Franse hoofdstad bevrijd, begin september Brussel en Antwerpen en op 12 september trokken Amerikaanse troepen bij Eijsden in

Bezoek van de Britse minister Attlee aan de vernielingen en inundaties op Walcheren in 1944. De tocht wordt gemaakt per DUKW (amfibievoertuig). Bron: flickr.com

De brug over de Rijn bij Arnhem. Het doel van operatie Market Garden. De brug zou in 1978 worden omgedoopt tot de John Frost Brug. Foto: P. Aarnoutse

Zuid-Limburg de Nederlandse grens over. De strategie van Montgomery, die de noordelijke vleugel van de Geallieerde opmars door West-Europa leidde, was er nu op gericht om zo snel mogelijk de grote rivieren in Nederland te passeren, om dan naar het oosten te zwenken om vervolgens het Ruhrgebied, de achilleshiel van de Duitse oorlogsindustrie, vanuit het noorden aan te vallen. Met dat doel ging op 14 september de roemruchte operatie *Market Garden* van start. Na luchtlandingen op de Veluwe bij Arnhem moest de brug over de Rijn bij die plaats worden veroverd en na een snelle opmars over de grond door Brabant moest hetzelfde gebeuren met de brug over de Waal bij Nijmegen. Zoals bekend werd de laatste brug wel gehaald, maar de brug over de Rijn bij Arnhem bleef in Duitse handen en daarmee was operatie *Market Garden* mislukt.

In plaats van in een snelle actie de grote rivieren in Nederland over te trekken bleven de Geallieerden voor

deze barrière steken: voor de Maas bij Venlo en Roermond, voor de Waal, waarachter de Duitsers de Betuwe onder water hadden gezet, voor het Hollands Diep in het westen van Brabant en voor de Oosterschelde in Zeeland. Ten noorden van genoemde waterlopen, en dan hebben we het dus over het grootste deel van Nederland, bleven de Duitsers heer en meester. Deze voor situatie zou voortduren tot maart 1945.

Een belangrijke oorzaak van deze tegenslag voor de Geallieerden was gelegen in hun aanvoerlijnen en logistieke problemen. Naarmate de Geallieerden in West-Europa Duitsland steeds dichterbij naderden werden de aanvoerlijnen voor de Duitse troepen steeds korter, maar die voor de Geallieerden navenant langer. Dat kwam vooral doordat zij voor hun bevoorrading lange tijd afhankelijk bleven van de noodhavens in Normandië, die in juni direct na de invasie waren aangelegd. Antwerpen was wel, zoals gezegd,

begin september veroverd, maar de oevers van de Wester-Schelde bleven nog een paar maanden langer in Duitse handen en zij werden hier pas in november 1944 verdreven. Daardoor kon Antwerpen maanden lang niet gebruikt worden als aanvoerhaven voor de Geallieerden.

Daardoor waren bij hen in het najaar van 1944 gigantische logistieke problemen ontstaan. Er waren enorme tekorten aan benzine, munitie, tanks, winterkleding etc. Mede daardoor nam de kracht van het Geallieerde offensief sterk af. Hier kwam nog eens bij dat het najaar van 1944 extreem nat was, waardoor de waterstanden in de grote rivieren hoog waren, wat de overschrijding van deze natuurlijke barrières bepaald niet vergemakkelijkte.

3.2 De Situatie in Nederland vanaf september 1944

Na het vastlopen van het Geallieerde offensief in het najaar van 1944 begon voor Nederland de zwaarste periode van de Duitse bezetting. In de eerste plaats werd dit veroorzaakt door het steeds hardere optreden van de Duitsers in het bezette deel van Nederland. Van dat optreden werd nu de hele bevolking de dupe en niet meer alleen bepaalde groepen zoals joden of jonge mannen die werden gezocht voor de *Arbeitseinsatz*. Zo werden, als straf voor de spoorwegstaking die in september 1944 werd afgekondigd, een tijdlang alle transporten naar het westen des lands verboden. Daardoor ontstonden in het najaar van 1944 en in de daarop volgende winter in de Randstad ernstige tekorten aan voedsel, brandstoffen en elektriciteit. Zo'n 3,5 miljoen stadsbewoners in de

*Door de Duitsers
geronselde
dwangarbeiders
werken op
Walcheren aan
versterkingen tegen
de Geallieerde
opmars.
Bron: [http://www.
atlantikwallplatform.
eu/](http://www.atlantikwallplatform.eu/)*

*De inundatie van
de Wieringerwerf
(Wieringermeer) in
april 1945.
Bron:
erfgoedinbeeld.nl*

provincies Holland en Utrecht werden door de honger bedreigd. Tezelfdertijd begonnen de Duitsers in die maanden met het militair versterken van bezet Nederland als laatste bastion vòòr Duitsland. Daarbij viel het bezette gebied strategisch gezien uiteen in twee gebieden: West-Nederland en Oost-Nederland.

3.2.1 De aanleg van versterkingen in Oost-Nederland

In Oost-Nederland waren die militaire versterkingen vooral gericht op het gebied van de Veluwe en omstreken. Immers na de zomer van 1944 had de Veluwe een grote strategische betekenis gekregen. Dat was zoals wij hierboven zagen al gebleken met de operatie *Market Garden* in september, toen Montgomery via de Veluwe naar het Ruhrgebied wilde doorstoten. Ook in een ander opzicht was de Veluwe militair belangrijk geworden. Hier liepen namelijk de spoorlijnen

waarlangs de V-2's vanuit Duitsland naar de duinstreek van Zuid-Holland werden vervoerd, vanwaar ze vanaf september 1944 werden afgevuurd op Londen en Antwerpen.

Ook na *Market Garden* bleven de Duitsers rekening houden met nieuwe luchtladingen op de Veluwe. Om deze te bestrijden werd een speciale gevechtseenheid opgericht die onder directe leiding stond van Rauter, de *Höherer SS- und Polizeiführer* in Nederland (HSSPF). Verder gingen de Duitsers er toe over de Veluwe hermetisch af te sluiten met verdedigingswerken. Aan de westkant moest een vergrote en onder water gezette Grebbelinie voorkomen dat de Geallieerden via de Veluwe zouden doorstoten naar de Randstad. Aan de oostkant kwam het zwaartepunt te liggen bij het aanleggen van militaire sterkten langs de IJssel.

Om deze werkzaamheden uit te voeren werden bij *razzia's* duizenden

mannen in het oosten van het land opgepakt en aan het graven gezet. Ook de Noordoostpolderwerkers die bij de razzia in november 1944 werden opgepakt werden ingeschakeld bij graafwerk voor de Duitse versterkingen.

De militaire versterking van het IJsselgebied werd tenslotte in het noorden aangevuld met een inundatie van de kop van Overijssel die in het najaar van 1944 zijn beslag kreeg. Het is duidelijk dat ook een eventuele onderwaterzetting van de Noordoostpolder moet worden gezien als een van de schakels in deze verdedigingsring rond de Veluwe. De vraag rijst dan wel waarom de Duitsers deze polder ook niet reeds in het najaar van 1944 onder water hebben gezet. De dijk was immers al in augustus voorzien van gaten voor het aanbrengen van de explosieven. Ik heb bij mijn onderzoek daar geen gegevens over gevonden. Ik denk dat ook hier weer de Duitsers het belang van de polder voor de voedselvoorziening zwaar hebben laten wegen en dat zij met een inundatie van de

Noordoostpolder tot het laatst hebben gewacht, totdat zich daarvoor een directe militaire noodzaak aandeed. Gelukkig voor de Noordoostpolder is die directe militaire noodzaak niet gekomen en is de polder uiteindelijk het lot van de Wieringermeer bespaard gebleven.

3.2.2 Het westen des lands: inundaties

In het lage westen van Nederland vertrouwden de Duitsers voor de verdediging tegen een Geallieerde opmars meer op waterlinies en inundaties dan op aarden verdedigingswerken, zoals die langs de IJssel. En daarmee dreigden in dat deel van het land veel groter gevaren dan in oosten: namelijk die van grootscheepse inundaties en van een totale catastrofe. Het gevaar van een mogelijke onderwaterzetting van heel West-Nederland werd bovendien versterkt door de ondergangsstemming die zich na D-day, in de zomer van 1944, van Hitler en een deel van zijn entourage meester maakte. Die stemming droeg het gevaar in zich dat de Duitsers heel

Gevolgen van de inundatie van de Wieringermeer door de Duitse bezetter in april 1945.

Bron: www.beeldbank.rws.nl

Luchtmachtgeneraal
Friedrich
Christiansen
(1979-1972)
Hij was van 1940-
1945 Wehrmachts-
befeelshaber in
Nederland. Hij gaf
de opdracht voor de
Razzia van Putten.
Bron: [www.
stormfront.org](http://www.stormfront.org)

West-Europa, Duitsland inclusief, zouden verwoesten, zodat de Geallieerden bij hun opmars nog slechts een woestijn zouden aantreffen.

Zo schreef Albert Speer, Hitlers minister van bewapening, in zijn memoires dat Hitler al eind juni 1944 (de invasie in Normandië was nog maar net aan de gang) sprak van de noodzaak van een totale vernietiging van de industrie in Frankrijk. Een maand later, de Geallieerden hadden de Duitse linies in Normandië net doorbroken, gaf Hitler bevel de bij de Duitse terugtrekking uit Rusland toegepaste strategie der verbranden Erde ook toe te passen op de bezette gebieden in West-Europa.

Toen de Geallieerden de grenzen van Duitsland steeds dichterbij naderden werd de vraag van een totale verwoesting ook actueel voor Duitsland zelf. Zo hoorde Speer, in september 1944, van een van zijn naaste medewerkers, dat bevel van Hitler was uitgegaan dat bij de nadering van de Geallieerden de tactiek 'der Verbranden Erde' ook in Duitsland zelf 'rücksichtslos'

moest worden doorgevoerd. Er moest in Duitsland een 'Zivilisationswüste' ontstaan door de vernietiging van fabrieken, openbare nutsbedrijven, telefooncentrales etc. Een week eerder had in de *Völkischer Beobachter* van 7 september 1944 een hoofdartikel gestaan met een gelijksoortige strekking, door Speer omschreven als de verwoording van een 'Explosion des Vandalismus'.

De pragmaticus Speer zag weinig in dit soort apocalyptische plannenmakerij. Hij beseftte maar al te goed dat Duitsland ook na de nederlaag zijn economische infrastructuur nodig zou hebben en hij wist gedaan te krijgen dat Hitler de afgekondigde maatregelen verzachtte. Voortaan zou er alleen sprake zijn van het tijdelijk buiten werking stellen van bedrijven, 'Lähmungen' schrijft Speer, en niet van een totale verwoesting. Een oekaze in deze geest werd door Hitlers rechterhand Bormann nog in diezelfde maand september aan de plaatselijke autoriteiten in het westen van Duitsland verstuurd. Maar gold dit bevel van Bormann ook voor Nederland?

Het lijkt van niet. Zo verkondigde de Duitse bevelhebber in Nederland, generaal Christiansen, nog op 20 september 1944 het standpunt dat Speer hierboven beschreven heeft en verordonneerde hij dat, als Geallieerden in West-Nederland dreigden door te dringen, alle vitale bedrijven, waaronder de water- en elektriciteitsbedrijven, vernietigd moesten worden. Een dag later, op 21 september, begonnen de Duitsers inderdaad met hun vernielingswerk en wel met dat van de haveninstallaties van Rotterdam en Amsterdam. Ruim een week eerder, op 10 of 11 september, had Hitler trouwens al bevolen dat de gebieden rond beide havensteden tot het uiterste

verdedigd moesten worden, waarbij grootscheepse inundaties zeker niet waren uit te sluiten. Net als Antwerpen, zoals we hierboven hebben gezien, waren de havens van Rotterdam en Amsterdam natuurlijk van groot strategisch belang voor de bevoorrading van de Geallieerde troepen in het westen, en Hitler was er dan ook alles aan gelegen dat zij niet in hun handen zouden vallen.

Het klinkt paradoxaal, maar sommige autoriteiten in Nederland waren dan ook blij met de mislukking van operatie *Market Garden*, omdat zij vreesden dat, als deze een succes was geworden, dit een catastrofe zou hebben betekend voor het westen van Nederland. In ieder geval hield de regering in Londen al vanaf het voorjaar van 1944 serieus rekening met een dergelijke calamiteit. Er werd toen een commissie in het leven geroepen die de mogelijke gevolgen van een dergelijke ramp in het westen des lands moest bestuderen.

In juli 1944 kwam de commissie met zijn rapport, waarin rekening werd gehouden met het volgende scenario: naar schatting twee miljoen inwoners van het westen van Nederland zouden hun toevlucht zoeken in de duingebieden van Noord- en Zuid-Holland. Eén à anderhalf miljoen zouden naar de hoger gelegen gronden van het Gooi, de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe vluchten. Voor het probleem hoe al deze vluchtelingen te voorzien van voedsel, medische verzorging en onderdak wist de commissie geen oplossing. L. de Jong schreef dan ook: “zoals het water in de 80-jarige Oorlog de redding van de Nederlanden was tegen Spanje, zo was het aan het einde van Wereldoorlog II de dreigende oorzaak van een peilloze catastrofe, van een niet te beschrijven ramp.”

Ook de Geallieerden waren zich bewust van deze dreiging en dat deed hen afzien van offensieve acties die direct gericht waren tegen het westen van Nederland. Eisenhower vond al in april 1944, dus nog vóór de invasie in Normandië, dat een snelle bevrijdingsoperatie van West-Nederland een te hachelijke onderneming zou zijn vanwege het gevaar dat de Duitsers dit gebied onder water zouden zetten. Een jaar later, in april 1945, zagen de Geallieerden er om dezelfde reden van af hulp te bieden aan de Georgische opstandelingen op Tessel.

Dat het de Duitsers ernst was met een eventuele totale inundatie van West-Nederland, in het geval dat zij daar door een Geallieerde opmars in het nauw gebracht zouden worden, blijkt ook uit een overzicht van de tussen najaar 1944 en begin 1945, reeds uitgevoerde, inundaties in het westen. Zo stond in die periode in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht (Grebbeinie) al éénvijfde deel van de cultuurgrond onder water. Alleen al in Zuid-Holland stonden in mei 1945 een 150-tal polders blank met een totale oppervlakte van 430 km². Meer naar het oosten hadden de Duitsers in december 1944 een groot deel van de Betuwe onder laten lopen. Het totaal aantal evacués als gevolg van deze inundaties bedroeg op het moment van de bevrijding van Nederland zo'n 750.000.

Voorts was de inundatie van de gebieden die nog niet onder water waren gezet al wel met de nodige Duitse *Gründlichkeit* voorbereid. Rijkswaterstaat was er maar al te goed van op de hoogte dat bij de belangrijkste bruggen, sluisen, poldergemalen en elektriciteitscentrales springstoffen waren aangebracht, dat in nabijheid van al deze objecten

Generaal Johannes
Blaskowitz rond
1944.

Foto: Erwin Schultz.

Bron: Deutsche
Bundesarchiv.

www.wv2db.com

Sprengkommandos waren gelegerd, en dat de directe omgeving ervan onder water was gezet, zodat Geallieerde luchtlandingstroepen veel tijd nodig zouden hebben om tot al deze plekken door te dringen.

Ook kan men wijzen op de houding in dezen van de Duitse legerleiding in Nederland. In die kringen zei men openlijk: we hebben weliswaar geen vliegtuigen en tanks meer – de Geallieerden hadden vanaf najaar 1944 in het westen het absolute overwicht in de lucht – maar nog wel het waterwapen.

L. de Jong heeft zich ook de vraag gesteld of de *Wehrmacht* in Nederland er uiteindelijk toe zou zijn overgegaan alle voorgenomen inundaties en vernielingen in het westen van Nederland ook ten uitvoer te brengen, indien dat militair noodzakelijk mocht blijken. Voor de beantwoording van die vraag kijkt hij naar de persoonlijkheid van de man die uiteindelijk het bevel daartoe zou hebben moeten geven, de vanaf maart 1945 hoogste Duitse militair in Nederland, generaal Johannes Blaskowitz. Blaskowitz was

een zeer gezagsgetrouw officier voor wie het *Befehl ist Befehl* heilig was. In maart 1945 had hij van het Duitse opperbevel nog order gekregen tot het uiterste stand te houden in West-Nederland. De Jong twijfelt er dan ook niet aan dat het Blaskowitz ernst zou zijn geweest met een stipte uitvoering van dit bevel. Want zelfs op 2 mei 1945, al na het bekend worden van Hitlers dood (30 april), gaf Blaskowitz nog een dagorder uit waarin sprake was van “het sluiten van de rijen in *Festung Holland*, van onze ongebroken strijd lust, doorgaan in de geest van de *Führer* en onze onwankelbare trouw aan volk en vaderland.” De Jong acht het dan ook waarschijnlijk dat Blaskowitz West-Nederland tot het laatst toe met kracht zou hebben verdedigd en de uitvoering van de inundaties in het westen indien nodig ook zou hebben bevolen.

Ook was het niet aannemelijk dat lagere commandanten eventuele bevelen van Blaskowitz in dezen niet zouden hebben opgevolgd, want de Duitse *Wehrmacht* in Nederland was in april 1945 nog een redelijk gedisciplineerd geheel. Gegeven bevelen werden nog gehoorzaamd. Wel had de hoogste Duitse civiele autoriteit in Nederland, *Reichsführer* Seyss-Inquart, zijn bedenkingen tegen omvangrijke inundaties in het westen van Nederland. Volgens De Jong was hij realist genoeg om in het voorjaar van 1945 te beseffen dat Duitsland geen schijn van kans meer had op een eindoverwinning. Maar een bevelsbevoegdheid inzake het onder water zetten van gebieden in de Randstad lag bij Blaskowitz en niet bij Seyss.

Betekenis van het IJsselmeer voor inundaties

Voor het inunderen van het westen des lands was het IJsselmeer van zeer

groot belang. Het was een belangrijk waterreservoir waaruit voor deze inundaties geput moest worden. Precies dezelfde rol had de Zuiderzee vervuld in de 17de en 18de eeuw. Daarom was de beheersing van het waterpeil op het IJsselmeer van grote militaire betekenis. Het waterpeil op de vroegere Zuiderzee kon niet worden beheerst, maar na de aanleg van de Afsluitdijk, was dat met het peil van het IJsselmeer wel het geval.

Het IJsselmeer had onder meer een belangrijke functie gekregen voor de ontwatering van de omliggende gebieden in West- en Oost-Nederland. Om de ontwatering van die gebieden een handje te helpen werd het peil op het meer vrij laag gehouden. Dat was 's winters -40 NAP en 's zomers iets hoger: -20 NAP. Dat laatste was omdat het waterbezwaar, de hoeveelheid water die moest worden afgevoerd naar zee, in de zomer minder groot was dan in de nattere wintermaanden. Het beheersen van het waterpeil op het IJsselmeer gebeurt met de twee uitwateringssluizen in de Afsluitdijk, de Lorentzsluizen bij Kornwerderzand

in het oosten en de Stevinssluisen bij Den Oever in het westen. In beide sluiscomplexen zijn waterkeringen aangebracht bestaande uit metalen schuiven. Deze worden, bij laag water op de Waddenzee, opgehesen zodat het, dan hoger staande water op het IJsselmeer, naar buiten kan stromen.

*De Lorentz Sluizen
bij Kornwerderzand
Bron: www.commonswikimedia.org*

*De Stevin Sluizen
bij Wieringen
Bron: geheugenvannederland.nl*

*Het dorp
Middenmeer
(Wieringermeer)
onder water in april
1945.
Bron: beeldbank.
rws.nl*

De hierboven genoemde peilen van $-0,20$ en $-0,40$ NAP zijn goed voor de ontwatering van de gebieden rond het IJsselmeer. Voor militaire doeleinden zijn ze echter veel te laag. Er staat dan te weinig water in het IJsselmeer om Holland en Utrecht onder water te kunnen zetten. Vanaf 1937, toen de internationale spanning in West-Europa toenam, gingen de militaire autoriteiten in Nederland zich steeds intensiever bemoeien met het waterpeil op het IJsselmeer. Bij elke politieke crisis in die jaren werd het peil hoger gesteld. Zo ging het bij de mobilisatie in 1939 naar 0 NAP. Op 10 mei 1940 liet men, bij vloed, zelfs zeewater het IJsselmeer inlopen waardoor het peil daar op $+0,15$ NAP kwam.

Tijdens de bezetting golden voor de Duitse *Wehrmacht* in Nederland uiteraard precies dezelfde overwegingen. Vooral vanaf het najaar van 1944, toen de krijgskansen

voor Duitsland keerden, eisten de Duitse militairen een steeds verdere verhoging van het IJsselmeerpeil. Zo werd het in september 1944 op $+0,20$ NAP gebracht. De natuur was de Duitsers bovendien goed gezind. November 1944 was een extreem natte maand. Het peil steeg toen zelfs naar $+0,36$ NAP en op één van de laatste oorlogsdagen, op 15 april 1945, gelastten de Duitsers zelfs het inlaten van zeewater bij hoogtij, net zoals dat op 10 mei 1940 was gebeurd. Twee dagen later volgde het onderzetten van de Wieringermeer. Een van de zaken die Rijkswaterstaat na de bevrijding dan ook direct in orde maakte was het terugbrengen van het IJsselmeerpeil naar het normale niveau van $-0,40$ NAP. Dat was mede noodzakelijk voor het vergemakkelijken van het herstel van de Wieringermeerdijk. De uitwateringssluizen Lorentz en Stevin worden zoals gezegd gebruikt

voor het beheersen van het peil van het IJsselmeer. Beide sluizen zijn dus van groot strategisch belang. Om het peil op het IJsselmeer hoog te houden moeten de sluizen gesloten blijven en, om te voorkomen dat een eventuele vijand ze toch open zet, kan men het beste de hefinstallaties van de schuiven vernielen. Dit is wat in oorlogstijd ook gebeurde. In mei 1940 maakten Nederlandse militairen de uitwateringssluis van de Lorentz gedeeltelijk onklaar. In april 1945 deden de Duitsers het nog eens grondiger door de noordelijke heftorens van de Lorentz op te blazen, waardoor de schuiven naar beneden vielen en er via Lorentz helemaal niet meer gespuid kon worden. Daardoor bleef de uitwateringssluis Stevin bij Den Oever als enige over en kreeg deze sluis een nog grotere strategische betekenis.

Waarom de Wieringermeer wel onder water werd gezet

Daarom was de Duitsers er in april 1945 alles aan gelegen dat deze uitwateringssluis niet in handen van de Geallieerden zou vallen. Dat zou mogelijk kunnen gebeuren na Geallieerde luchtlandingen in de Wieringermeer, een gebied dat daar uitstekend geschikt voor was. Van daaruit zou men zich snel meester kunnen maken van de Stevinsluizen. Dan zou het peil van het IJsselmeer verlaagd kunnen worden, zodat de Duitsers niet genoeg water hadden om het westen des lands alsnog onder water te zetten. Kennelijk hielden de Duitsers zo zeer rekening met deze mogelijkheid dat zij nog op 17 april 1945 – het zuiden, het oosten en het noorden van Nederland waren toen al bevrijd – de Wieringermeerpolder blank zetten door het opblazen van de dijk.

Net als bij de dijk van de Noordoostpolder bij Friesesluis was het opblazen van deze dijk door de Duitse *Wehrmacht* technisch al geheel voorbereid. Er waren voor dat doel grote gaten in de dijk gegraven waarin putten waren gemetseld die werden gevuld met niet ontplofte Geallieerde vliegtuigbommen. Al in februari 1945 hadden de Duitsers aan de bevolking van de Wieringermeer richtlijnen uitgedeeld voor een eventuele evacuatie. Op 17 april, toen het dus zover was, moesten 9000 inwoners, onder wie zo'n 2000 onderduikers die bij de uitgangen van de polder alsnog in de kraag werden gevat, de Wieringermeer in allerijl verlaten. Om duidelijk te maken wat een inundatie van de Noordoostpolder voor dit gebied betekend zou hebben, heeft het zin om te kijken naar de gevolgen van het onder water zetten van de Wieringermeer. Pas in augustus 1945 kon men daar beginnen met het weer droogmalen van de polder. Pas in december 1945 was het water verdwenen en kon men beginnen met de herbouw van de boerderijen en woningen in de dorpen die in de tussentijd door het water verwoest waren. Voor de Noordoostpolder, waar in 1945 weliswaar nog minder was gebouwd, zou dit laatste minder erg zijn geweest, maar wel zou men in de Noordoostpolder, net als dat het geval was in de Wieringermeer, alle vaarten en greppels opnieuw hebben moeten graven, de wegen opnieuw hebben moeten aanleggen enz. In de Wieringermeer heeft het herstel jaren in beslag genomen. Pas in december 1953 was de laatste boerderij herbouwd.

###

Pannenkoekhuis
"De Strooppot"

- Ruim 30 soorten pannenkoeken
- Kinderfeestjes
- Speel- en doepark
- Midgetgolfbaan & speurtochten

De
Voorst
restaurant
partycentrum

- Familiedagen
- Bruiloften
- Personeels- en themafeesten
- Uitgebreide diners
- Vergaderingen
- Speel- en doepark
- Groepsaccommodatie

MIDDEN IN HET VOORSTERBOS

Leemringweg 29, Kraggenburg, Tel. 0527-25 24 83 - info@devoorst.nl - www.devoorst.nl

advertentie